
ŠTÚDIE

OCHRANNÁ ZBROJ TRUPU ŤAŽKODENCA V 14. A NA ZAČIATKU 15. STOROČIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

VLADIMÍR ČEPELA

ČEPELA, V.: Protective body armour in the 14th and early 15th century in the territory of Slovakia. *Vojenská história*, 3, 15, 2011, pp 3-39, Bratislava. The author deals with the development of different types of protective body armour in the territory of Slovakia during the 14th and early 15th century, taking into account the Hungarian and Central European scope. As a base source, the author used the domestic image sources which he compared with the most famous image sources from abroad. In that time period the basic type of protection was a *chain mail*. The author has given a description of its changes within the century. From 14th century appears in domestic wall painting a new type of body armour - the so-called *plate armour*. From the areas of the former Kingdom of Hungary is *plate armour* well documented in Transylvania. During the 14th century occurred in Hungary the so-called *scale armour*, rather typical body armour for eastern and southern regions of Europe. The material used in its production was probably hardened leather (*cuir bouille*). The presence of another type of armour from the East – *lamellar armour* – is not recorded in the territory of Hungary during the high and late Middle Ages. The development of *plate armour* in the last third of the 14th century set out in two main directions. The first was the enlargement of the plates, which led to the creation of an independent *breast plate* - cuirass. The second line of development is called *brigandine* – *plate armour* composed of many small metal segments. Author notes that the first appearance of “white” *plate armour* in Hungary is only a couple of years later than in the neighbouring German region. Rather late in date (last quarter of the 14th century.) appears illustration of *quilted armour*. However, it has to be said that even in Western European iconography of this type of protection quite rare before the mid-14th century. Military history. Slovakia in the 14th and 15th century. Protective body armour.

14. storočie je všeobecne považované za najdynamickejšiu a najprogressívnejšiu etapu vo vývoji ochranného odevu ťažkoodenca na európskom *Západe* v stredoveku. Tento proces bol charakteristický hľadaním nových spôsobov zosilnenia ochrany kritíc-

kých častí tela bojovníka, popri hlave najmä trupu a kĺbov končatín. Storočie experimentov viedlo k rozvinutiu viacerým druhov ochrannej zbroje. *Mainstream*, povedané moderným výrazom, predstavovali plechové segmenty a dielce dopĺňujúce starú *krúžkovú zbroj*. Spočiatku kryli kolená, holene, lakte a plecia, neskôr súvisle celú končatinu. Plechové časti sa už v poslednej tretine 13. stor. použili aj na vystuženie *vrchnej suknice (Waffenrock)*. Pendantom kovu, najmä v južnej a juhovýchodnej Európe, bola pri výrobe nových typov ochrannej zbroje tvrdená koža (*cuir bouilli*). V našom priestore máme tento materiál v ikonografii zaznamenaný pri *šupinovej zbroji* a zbrojach talianskeho charakteru (provenienencie). Od polovice 14. storočia, so zmenou módných trendov, sa začal rýchlejšie rozvíjať aj (staro)nový typ vrchného „mäkkého“ ochranného odevu, ktorý bol odvodený zo *spodnej vypchávanej a prešívanej suknice (gambeson, wams)*, nosenej rytierom pod *krúžkovou košeľou*. Pochopiteľne, celkový vývoj nebol priamočiary ani jednotný. Odhliadnuc od regionálnych špecifik, existovalo pri hlavných vývojových typoch ochrannej zbroje viacero konštrukčných variantov a kombinácií použitých materiálov. Vyústením procesu kreácie ochrany tela bojovníka časťami a súčasťami zbroje z plechu bol na prelome 14./15. stor. vznik *celoplechovej (plátovej) zbroje*. Popri nej sa ďalej používali staršie (*krúžková zbroj*) a nové typy ochranného odevu.

V predložennom príspevku sa zameriame na sledovanie vývoja ochrannej zbroje trupu, jej druhov a jednotlivých konštrukčných variantov na našom území v 14. a na začiatku 15. storočia, pri súčasnom zohľadnení uhorského i širšieho stredoeurópskeho rámca. Ako hlavná pramenná báza nám poslúži zachovaná (predovšetkým) domáca ikonografia. Ucelený obraz o problematike však nie je možné podať bez poznania funkčných detailov militárií. Z tohto dôvodu využijeme ako porovnávací materiál (vzhľadom na absenciu domácich pamiatok) najznámejšie zahraničné hmotné pramene.

PREHĽAD IKONOGRAFIE

V porovnaní s arpádovskou dobou je 14. storočie, najmä jeho druhá polovica, obdobím výrazného kvantitatívneho a kvalitatívneho nárastu ikonografickým prameňov k dejinám vojenstva vo väčšine krajín tvoriacich v stredoveku súčasť Uhorského kráľovstva. Pramennú bázu pre skúmanie vývoja ochranného odevu ťažkooodencov na území *Slovenska* tvoria predovšetkým pamiatky *monumentálnej nástennej maľby* v našich kostoloch¹. Popri *Slovensku* je ich najväčšia koncentrácia v rumunskom *Sedmohradsku*. Z tematického hľadiska tu najvýznamnejšie miesto zaujíma cyklus zo života uhorského kráľa *sv. Ladislava* (I.), v literatúre známy pod pomenovaním *Ladislavská legenda*. Už samotný námet, z pohľadu vojensko-historickej vedy, ju predurčil stať sa prameňom s vysokou výpovednou hodnotou. Spomedzi najstarších slovenských pamiatok má najväčší význam (čo do zachovanosti

¹ Fond zachovanej stredovekej nástennej maľby na území *Slovenska* je značne rozsiahly a ešte stále neuzavretý (komplexný náčrt jeho stavu, aj s prehľadom frekvencie obrazových tém a vydané literatúry, naposledy podal TOGNER, M. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Súčasný stav poznania (*Addenda et corrigenda*). Bratislava : Tatran 1988). Takisto nie sú doteraz historikmi umenia vyhodnotené a presnejšie chronologicky zaradené všetky známe maľby. Naším zámerom nie je obsiahnuť a posúdiť všetok relevantný materiál. Takéto pojmie témy je nad rámec tejto štúdie a vyžiadalo by si samostatné monografické spracovanie. Zameriame sa preto (z hľadiska kontextu) len na kľúčové pramenné doklady.

maľby a kresby detailov) cyklus vo *Velkej Lomnici* z prvej tretiny 14. stor.² Nosnými pre vytvorenie celkového obrazu o vývoji výzbroje a výstroje v Uhorsku v 1. polovici 14. stor. sú maľby *Ladislavskej legendy* v sedmohradskom *Mugeni* (prelom 13./14. stor.), v *Ghelintę* (zač. 14. stor.) a ďalej v maďarských lokalitách *Türje* (cca prelom 13./14. stor.) a *Tereske ...* (13. stor. až 2. pol. 14. stor.)³. Približne do polovice 14. stor. možno zaradiť sedmohradské maľby v *Moacsi*, *Martiníše* a v *Pädurení*⁴. Kráľ *sv. Ladislav* bol ako rytier zobrazovaný taktiež v samostatnom výjave (napr. *Čečejevce* (1320 – 1350)⁵, *Tornaszentandrás* (pol. 14. stor.)⁶, alebo spolu s dvoma ďalšími *uhorskými kráľovskými svätcami* – *sv. Štefanom* a *sv. Imrichom* (*Krásnohorské Podhradie*, cca 1. tretina 14. stor.)⁷. Pekným zobrazením najznámejšieho *rytierskeho svätca* – *sv. Juraja*, z 1. polovice 14. stor., je maľba v *Cserkúte* (okolo r. 1335)⁸. *Sv. Michala*, v tradičnom výjave *Psychostázy*, nájdeme napr. v *Novej Dedinke* (cca 1. tretina 14. stor.). K významnejším maľbám môžeme taktiež priradiť aj *Legendu o sv. Katarine* v rumunskom *Drăușeni* (okolo polovice 14. stor.)⁹. Väčším tematickým celkom, s častým výskytom ozbrojencov, je *Kristologický cyklus*¹⁰. Do polovice 14. stor. je u nás ucelene zachovaný napr. v *Čečejevciach* (1320 – 1350)¹¹, v *Podolinci* (okolo pol. 14. stor.)¹²

² DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Praha – Bratislava : Odeon – Tatran 1978, s. 163-169, obr. 22 – 29.

³ LÁSZLÓ, Gy. *A Szent László-legendá középkori falképei*. Budapest : Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 1993, s. 57-68, obr. 22-32, 36-42; s. 159-162, obr. 201, 202, 204; JANKOVICS, M. *Csillagok között fényességes csillag. A Szent László legenda és csillagos ég*. Šamorín – Budapest : Méry Ratio Kiadó – Helikon Kiadó 2006, s. 126, obr. IV; s. 128, obr. VIII, IX; s. 129, obr. XIII; s. 130, obr. XIV; s. 131, obr. XX, XXI; s. 137, obr. XXIX; s. 140, obr. XXXVI; s. 141, obr. XXXVIII; s. 147, obr. XLVI, XLVII.

⁴ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 69-72, obr. 45-48; s. 77-80, obr. 55-58; s. 85-87, obr. 68, 69.

⁵ BÁRCZAY, O *A heraldika kézikönyve*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia 1897, s. 364, obr. 673; TOGNER, ref. 1, s. 36; <http://www.cassovia.sk/kostoly/cecejovce.php3>, 23.08.2008.

⁶ http://www.hung-art.hu/kep/zmisc/falkepek/141_sz/tornasz2.jpg, 23.08.2008. V *Čečejevciach* aj v *Tornaszentandrási* má *Sv. Ladislav* oblečený civilný odev. Inde (napr. neskôr *Rimavská Baňa*) je oblečený v zbroji. Podobne býva zobrazovaný aj *sv. Michal* (v zbroji – *Nová Dedinka*, v civilnom odev – *Čečejevce*).

⁷ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013373.JPG>, 23.08.2008.

⁸ http://www.hung-art.hu/kep/zmisc/falkepek/141_sz/cserkut1.jpg, 23.08.2008.

⁹ D. Radocsay datoval maľbu rámcovo do rokov 1300-1350. RADOCSAY, D. *Középkori Magyarországi falképei*. Budapest : Akadémiai Kiadó 1954, obr. XLVIII. Toto datovanie, vzhľadom na charakter civilných odevov postáv, by sme spresnili na polovicu 14. storočia, prípadne na začiatok 2. polovice 14. storočia; <http://www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/homoroddaroc/falkepek.htm>, 22.08.2008.

¹⁰ V *pašiových scénach* vystupujú ozbrojenci, ktorých môžeme vo väčšine prípadov zaradiť k pechote. Ich ochranná zbroj má však v ikonografii (v domácej najmä od poslednej tretiny 14. stor.) často rovnaký charakter ako zbroj ťažkej jazdy. Z tohto hľadiska predstavuje *Kristologický cyklus* relevantný pramenný materiál aj pre našu štúdiu.

¹¹ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 81-82, obr. 30; TOGNER, ref. 1, s. 36; <http://www.cassovia.sk/kostoly/cecejovce.php3>, 23.03.2008.

¹² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 130-131, obr. 52, 53; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012894.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012895.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012896.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012897.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012898.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012904.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012905.JPG>,

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012907.JPG>, 23.08.2008.

a v *Gánovciach* (okolo pol. 14. stor.)¹³. Z iných tém stojí pomerne osamotene maľba *Korunovácie kráľa Karola I.* (2. desaťročie 14. stor.) v *Spišskej Kapitule*¹⁴.

Od druhej polovice 14. stor. počet zachovaných pamiatok *nástennej monumentálnej maľby* výrazne narastá, pričom regiónom s ich najväčšou koncentráciou je Gemer. *Ladislavská legenda* je u nás najreprezentatívnejšie zastúpená v *Kraskove* (1360 – 1390)¹⁵. Úplnosťou a detailnosťou zobrazenia má pre túto dobu rovnaký význam, ako maľby vo *Veľkej Lomnici* v predošlom časovom úseku. Pomerne úplne je zachovaná aj *Ladislavská legenda* v *Rákoši* (1370 – 1390)¹⁶; torzovito napr. v *Michalovi na Ostrove* a *Červenici* (obe rámcovo z 2. pol. 14. stor.)¹⁷. *Kraskovu* sa z mimoslovenských pamiatok vyrovnajú maľby v sedmohradskom *Chilieni* a vo *Filii* (obe 2. polovica 14. stor.)¹⁸, a potom najmä v slovinskom *Turnišči*, ktorých autorom je *J. Aquila* (1385)¹⁹. *Kristologický cyklus* je taktiež najviac zastúpený v *Gemeri*. Patria sem maľby v *Plešivci* (po r. 1350)²⁰, *Šiveticiach* (1350-1380)²¹, *Kocelovciach* (1360-1380)²², *Ochtinej* (1360 – 1380)²³, *Kyjaticiach* (1370 – 1390)²⁴ a in. K obsahovo najhodnotnejším možno zaradiť maľby v spišskej *Žehre* (1370 – 1380)²⁵.

Medzi *vyobrazeniami svätcov* vynikajú predovšetkým postavy *sv. Michala* v *Šiveticiach* (1350 – 1380)²⁶ a v *Kraskove* (1360 – 1390)²⁷. V staršej slovenskej ikonografii pomerne zriedkavou je *Legenda o sv. Jurajovi v Hronskom svätom Beňadiku* (rámcovo 2. polovica 14. stor.)²⁸. *Sv. Ladislav* je samostatne znázornený napr. v maďarskom *Velemére* (1378)²⁹.

¹³ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 95; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012927.JPG>, 23.08.2008.

¹⁴ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 144, obr. 18. Pri nedávnom výskume a reštaurátorských prácach sa zistilo, že sprievodný nápis, ktorý maľbu „tradične“ datoval do r. 1317 pochádza až z 19. stor. K tomu viac: ŠEDIVÝ, J. *K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín*. In *Studia Historica Tyrnaviensia*, VII, 2008, s. 54-61.

¹⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 109, obr. 105-108; TOGNER, M. *Stredoveká nástenná maľba v Gemeri*. Bratislava : Tatran 1989, s. 32, 33, 120, 121, 175; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 145-150, obr. 174-182; PROKOPP, M. *Középkori freskók Gömörben*. Šamorín : Méry Ratio Kiadó 2002, s. 60-61, obr. 53; s. 62, obr. 54, 55; s. 63, obr. 56, 57; PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont. Italianizmy v stredovekej nástennej maľbe*. Martin - Bratislava : Vydavateľstvo Matice Slovenskej – Arte Libris 2010, s. 152-154, 157, 158.

¹⁶ TOGNER, ref. 15, s. 148, 149, 180; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 155-158, obr. 194-197.

¹⁷ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 167-170, obr. 217-220. Za možnosť študovať fotografický materiál z *Červenice* chcem poďakovať p. Mgr. J. Gembickému z Krajského pamiatkového úradu v Košiciach.

¹⁸ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 73-76, obr. 50-52; s. 81-84, obr. 63, 64; JANKOVICS, ref. 3, s. 127, obr. VII.; s. 129, obr. XI.; 137, obr. XXX; s. 143, obr. XLII.

¹⁹ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 175-181, obr. 230-240..

²⁰ TOGNER, ref. 1, s. 79, 80, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 14-16, 179.

²¹ TOGNER, ref. 1, s. 100-101, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 90, 186.

²² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 100-103, obr. 96, 97; TOGNER, ref. 1, s. 51, 52, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 22, 23, 174.

²³ TOGNER, ref. 1, s. 76; TOGNER, ref. 15, s. 19, 98, 101, 103, 178.

²⁴ TOGNER, ref. 1, s. 59, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 176; PROKOPP, ref. 15, s. 67, obr. 62; s. 68, obr. 63, 64; PLEKANEC, HAVIAR, ref. 15, s. 123, 125, 126.

²⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 175-178, obr. 73-75, 79; TOGNER, ref. 1, s. 116-117.

²⁶ TOGNER, ref. 1, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 13.

²⁷ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 104; TOGNER, ref. 15, s. 27; PROKOPP, ref. 15, s. 59, obr. 52.

²⁸ TOGNER, ref. 1, s. 46; RUTTKAY, A. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava : Pallas 1978, s. 94, 95, obr. 61, 62.

²⁹ RADOCSAY, ref. 9, obr. LXXXVIII; http://hungart.euroweb.hu/magyar/zmisc/falkepek/14_sz/index.html, 20.08.2008.

Koncom 14. stor. a v nasledujúcom období objem pamiatok *nástennej maľby* u nás, ale i v iných častiach bývalého *Uhorska*, kulminuje. Opakujú sa tradičné obrazové témy. Z cyklu *Ladislavskej legendy* na území *Slovenska* sú pre našu tému obsažné najmä maľby v *Rimavskej Bani* (1380 – 1400)³⁰, *Necpaloch* (1380 – 1400)³¹ a *Bijacovciach* (po r. 1400)³². Z mimoslovenských lokalít treba spomenúť sedmohradské *Biborčeni* (zač. 15. stor.)³³, *Dírjiu* (1419)³⁴ a *Pádureni* (1. polovica 15. stor. ?)³⁵. Vo väčšej miere sú zastúpené *pašiové scény*. Na Slovensku reprezentujú tento tematický okruh napr. maľby vo *Švábovciach* (posledná štvrtina 14. stor.)³⁶, *Levoči* (okolo r. 1390)³⁷, *Ludrovej* (1. štvrtina 15. stor.)³⁸ a *Ponikách* (1. štvrtina 15. stor.)³⁹. Medzi rumunskými pamiatkami patrí k najhodnotnejším *kristologický cyklus* v *Mälincrave* (1380 – 1400)⁴⁰, v Slovincu maľby v lokalitách *Selo* (1400 – 1410)⁴¹ a *Ptujska Gora* (1420)⁴². Militárie sa opätovne objavujú u „*rytierskych*“ *svätcov*: sv. *Juraja* (napr. *Turičky* (1380 – 1390)⁴³, *Rimavská Baňa* (1380 – 1400)⁴⁴, *Poniky* (1. štvrtina 15. stor.)⁴⁵, *Čerín* (1400 – 1420)⁴⁶, *Stará Halič* (prelom 14./15. stor.)⁴⁷, *Mälincrav* (1380 – 1400)⁴⁸, *Szentsimon* (1423)⁴⁹ a in.) a sv. *Ladislava* (*Rimavská Baňa* (1380 – 1400)⁵⁰, *Rákoš*

³⁰ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 137, 138, obr. 84, 85; TOGNER, ref. 1, s. 87, obr. príloha; TOGNER, ref. 15, s. 38, 138, 181; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 151-154, obr. 187-189; PROKOPP, ref. 15, s. 52, obr. 43; PLEKANEC, HAVIAR, ref. 15, s. 176-178, 181, 182.

³¹ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 127, obr. 133; TOGNER, ref. 1, s. 74; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 129-131, obr. 141-143.

³² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 74-77, obr. 115-120; TOGNER, ref. 1, s. 32; LÁSZLÓ, ref. 3, s. 135-138, obr. 152-157.

³³ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 89-92, obr. 75-78.

³⁴ Tamže, s. 93-99, obr. 82-89.

³⁵ Tamže, s. 85-88, obr. 70-72; <http://www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/sepsibesenyoi/index.htm>, 22.08.2008.

³⁶ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 160, 161, obr. 136, 137; TOGNER, ref. 1, s. 103.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 116; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012517.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012523.JPG>; 08.08.2010.

³⁸ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 122-123, obr. 142, 144, 145; BIATHOVÁ, K. *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava : Tatran 1983, s. 60, obr. 40; s. 61, obr. 42; s. 62, obr. 44.

³⁹ TOGNER, ref. 1, s. 81; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013411.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013412.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013415.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013416.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013417.JPG>;

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013420.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁰ RADOCSAY, D. *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest : Corvina Kiadó 1977, s. 119-121; <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Almakerek5.jpg>, 13.07.2009.

⁴¹ RADOCSAY, ref. 40, s. 156-158.

⁴² <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011374.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011375.JPG>, 22.08.2008.

⁴³ TOGNER, ref. 1 s. 107-108; RUTTKAY, ref. 28, s. 97, obr. 64.

⁴⁴ TOGNER, ref. 15, s. 140.

⁴⁵ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013394.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁶ TOGNER, ref. 1, s. 36.

⁴⁷ TOGNER, ref. 1, s. 97; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7013625.JPG>; 31.08.2010.

⁴⁸ RADOCSAY, ref. 40, s. 121.

⁴⁹ RADOCSAY, ref. 40, obr. 29, s. 168.

⁵⁰ TOGNER, ref. 15, s. 39.

(1380 – 1400)⁵¹, *Rimavské Brezovo* (začiatok 15. stor.)⁵²; tiež u sv. Štefana, alebo iných neidentifikovaných kráľovských svätcov⁵³. Z ďalších obrazových tém je z nášho hľadiska relevantná napr. *Legenda o sv. Dorote v Levoči* (okolo r. 1420)⁵⁴ a *Umučenie sv. Tomáša vo Švábovcich* (posledná štvrtina 14. stor.)⁵⁵.

Oblasť domácej **knižnej maľby** reprezentujú v 14. stor. dve vynikajúce pamiatky. Prvou je tzv. *Anjouovské legendárium* (okolo r. 1330)⁵⁶ a druhou *Viedenská obrázková kronika* (1358 – 1370)⁵⁷. Za zmienku ešte stojí budapešiansky rukopisný exemplár *Biblie Pauperum* z 1. tretiny 14. stor.⁵⁸

Ďalšou dôležitou skupinou obrazových prameňov sú pečate s figurálnymi motívmi – postavami ozbrojencov, najmä tzv. **jazdecké pečate**. Z obdobia vlády *Karola I.* je nám z územia Uhorska predbežne známych šesť exemplárov,⁵⁹ z obdobia vlády *Ludovíta I.* a *Žigmunda Luxemburského* štyri⁶⁰. Stav ich zachovania a najmä čitateľnosť detailov sú rôzne.

Menšiu výpovednú schopnosť, v porovnaní s jazdeckými pečaťami, majú v sledovanom období **mince**⁶¹.

Cenným prameňom vo vzťahu k vojenstvu je **skulptúra**. V rámci nej predstavujú jeden z najcennejších zdrojov informácií **figurálne náhrobné dosky** s plastickým vyobrazením

⁵¹ TOGNER, ref. 15, s. 42; PROKOPP, ref. 15, s. 25, obr. 15.

⁵² DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 140.

⁵³ Postavy neznámych kráľovských svätcov v zbroji (koniec 14. stor.) sa nachádzajú napr. v *Plešivci a Žipe*. TOGNER, ref. 15, s. 93, 164.

⁵⁴ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 117, 118; obr. 59.

⁵⁵ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, s. 160, 161, obr. 138; TOGNER, ref. 15, s. 103.

⁵⁶ Facsimilove vydanie: LEVÁRDY, F. (zost.). *Magyar Anjou Legendarium*. Budapest : Magyar Helikon 1973 a 1975.

⁵⁷ Z viacerých facsimilových vydání kroniky sme mali k dispozícii dve: MEZEY, L. (ed.): *Képes Krónika I.* Budapest : Magyar Helikon Könyvkiadó 1964 a DERCSÉNYI, D. (ed.). *The Hungarian Illuminated Chronicle. Chronica de Gestis Hungarorum*. Budapest : Corvina Press 1969. Facsimile kroniky je tiež voľne dostupné na http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf, 13.07.2009.

⁵⁸ KOHUT, L. *Kapitoly z výtvarných dejín knihy*. Bratislava : SAV 1970, obr. 14.

⁵⁹ Po dve pečate *Filipa* (z r. 1322 a 1324) a *Jána* (1328, 1332) *Drugetovcov*, pečať *Rádu sv. Juraja* (1326) a nedatovaná pečať bosnianskeho bána *Štefana II. Kotromanića* (1322-1353). THALLÓCZY, L. *Balkán (ději szláv) és magyar czímerek és pecsétbeli emlékek*. In Turul 26, 2/1908, s. 53; MAROSI, E. – TÓTH, M. – VARGA, L. (zost.). *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus*. Székesfehérvár, 1982-83, s. 148, č. 46, tab. 17; s. 346, č. 231, tab. 65; s. 347, č. 232-234, tab. 65; KRISTÓ, Gy. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó 1988, s. 290-291, obr. 22, 25 a 26; VESZPRÉMY, L. *Lovas pecsétek Magyarországon*. In HEGEDŰS, A. (zost.). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom : Primási Levéltár 2000, s. 14, obr. 2; s. 15, 16.

⁶⁰ Jazdecká pečať sedmohradského vojvodu *Štefana* (1351), dve pečate bosnianskeho bána *Tyrtka I. Kotromanića* (1356 a 1357) a pečať palatína *Ladislava Opolského* (1369). MAROSI, TÓTH, VARGA, ref. 59, s. 149, č. 50, 51, tab. 20; s. 351, č. 248, tab. 65; KRISTÓ, ref. 59, obr. 23, 24; VESZPRÉMY, ref. 59, s. 15-16. Do výpočtu uhorských jazdeckých pečatí nezahŕňame pečať *Žigmunda Luxemburského* z r. 1374, keď ešte nebol uhorským panovníkom ani pečať bosnianských kráľov *Tyrtka I. Kotromanića* (1377-1391), *Štefana Dabišu* (1395) a *Štefana Ostoju* (1399), ktoré uvádza L. Veszprémy. VESZPRÉMY, ref. 59, s. 15-16.

⁶¹ K predmetu nášho príspevku má potenciálny vzťah len denár *Václava (Ladislava V.)* s vyobrazením kráľa s mečom na koni a motív postavy sv. Ladislava, ktorý sa objavuje na minciach *Ludovíta I., Márie* a *Žigmunda*. Z vyobrazení sa však zdá, že kráľ i svätec majú oblečený (pravdepodobne) civilný odev. Porovnaj s HUSZÁR, L. *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Budapest : Corvina Kiadó 1979, s. 75, obr. 433; s. 86, obr. 514-518; s. 87, obr. 523; s. 89, obr. 542-544; s. 91, obr. 563; s. 92, obr. 564, 565; s. 93, obr. 572-574; s. 94, obr. 584; s. 95, obr. 585.

postavy rytiera v zbroji. *Figurálne náhrobky* sú v stredovekom Uhorsku pomerne ojedinelé a stretávame sa s nimi výlučne v prostredí vysokej šľachty⁶². Zo skúmaného obdobia máme zachovaný (neúplne) jediný exemplár. Pochádza z hradu *Siklós* a patrili palatínovi *Mikulášovi Gorjanskému* († 1386)⁶³. Významné kameňosochárske pamiatky z územia Slovenska, využiteľné pre našu tému, sú *reliéfy* s postavami vojakov na *západnom a severnom portáli* košického *Dómu sv. Alžbety* zo začiatku 15. stor.⁶⁴ Postava vojaka sa nachádza aj v *reliéfe západného portálu františkánskeho kostola v Košiciach* z prvej tretiny 15. stor.⁶⁵ K našim pamiatkam treba priradiť niektoré *torzá sôch* nájdených v r. 1974 (počas vykopávk) na *Budínskom hrade*. Ide o postavy rytierov, ktoré boli (spolu s inými) súčasťou výzdoby kráľovského paláca počas vlády *Žigmunda Luxemburského*⁶⁶.

Menej početným, i v rámci Európy, sú *jazdecké pomníky*. Pravdepodobne uhorský pôvod má bronzová *jazdecká socha sv. Juraja* z r. 1373, pôvodne umiestnená na pražských *Hradčanoch*. Podľa českého historika B. Balbína túto vzácnu pamiatku odliali bratia *Martin* a *Juraj z Kluža*, autori ďalších bronzových sôch v *Oradei (Veľký Varadín)*. V r. 1370 tam vznikli tri postavy uhorských kráľov a v r. 1389 jazdecký pomník *sv. Ladislava*, vysvätený v prítomnosti kráľa *Žigmunda*⁶⁷. Žiaľ, žiadna z týchto sôch, ktoré by nepochybne boli významným prameňom nielen pre poznanie vývoja militárie, sa nezachovala. Pražská *socha sv. Juraja* nemá vo svojom období v Európe analógie, čo sťažuje zistenie jej výtvarnej genézy⁶⁸.

Iné druhy obrazových prameňov (napr. *tabuľová maľba, kachliarska keramika* (kachlice s figurálnymi motívmi)) sa u nás početnejšie objavujú až v priebehu 15. stor.

⁶² Najstarší známy rytiersky *figurálny náhrobok* z územia Uhorska je datovaný k roku 1230. MIKÓ, A. – TAKÁCS, I. (szerk.). *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541*. Budapest : Magyar Nemzeti Galéria 1994, s. 257. Priamy vzťah k územiu Slovenska, cez osoby majiteľov, majú *náhrobky Stibora I.* († 1414) a *Stibora II.* († 1434) zo *Stiboric* a *Beckova*. ENGEL, P. – LŐVEI, P. – VARGA, L. *Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg*. In *Acta historiae artium, Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30, 1984, s. 47-52, obr. 9-13. Ďalšie *náhrobky* z nášho územia pochádzajú až z druhej polovice 15. stor. K tomu pozri HLOBIL, I. *Rytířské náhrobky rané renesance na Slovensku a Moravě*. In *Ars*, 2002, č. 1-3, s. 111-125.

⁶³ *Náhrobok* je vytvorený z červeného mramoru a nachádza sa v *Janus Pannonius Museum Pécs*. http://www.hung-art.hu/frames-e.html?/english/zmisc/faragvan/14_sz/1360-90/index.html, 20.08.2008. STEMLER, Gy. (szerk.). *Magyar Kódex 2. Lovagkor és reneszánsz. Magyarországi művelődéstörténete 1301-1526*. Budapest : Kossuth Kiadó 1999, s. 34.

⁶⁴ BURAN, D. (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart 2003, s. 218-219, obr. 177, 178; s. 661-662; *Košický Dóm. Národná kultúrna pamiatka*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1975, obr. 27.

⁶⁵ BURAN, ref. 64, s. 220, obr. 179.

⁶⁶ ZOLNAY, L. *Der Gotische Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda*. In *Acta Historiae Artium* 22, 1976, s. 189, obr. 11; s. 212, obr. 28; s. 217, obr. 33; s. 218, obr. 34; s. 268, obr. 4; s. 269, obr. 5; s. 288, obr. 23/a; s. 291, obr. 24; s. 294, obr. 27; ZOLNAY, L.-SZAKÁL, E. *Der Gotische Skulpturenfund in der Burg von Buda*. Budapest : Athenaeum 1976, obr. 47-52, 65-68. *Budínsky súbor sôch* býva najčastejšie datovaný do obdobia r. 1420-1430. Nie je však vylúčená ani o niečo staršia dátácia.

⁶⁷ CHADRABA, R. (red.). *Dejiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku*. Praha : Academia 1984, s. 254-255.

⁶⁸ CHADRABA, ref. 67, s. 256.

KRÚŽKOVÁ ZBROJ

Zbroj vyrobená zo vzájomne prepojených kovových krúžkov rôznej veľkosti si udržala počas 14. stor. naďalej silné postavenie medzi druhmi ochranného odevu používaného ťažkou jazdou⁶⁹. Jej obľúbenosť mala zrejme dva hlavné dôvody. Okrem relatívne jednoduchej (i keď časovo náročnej) technológie výroby bola hlavnou prednosťou *krúžkovej zbroje* (*hauberk*, *haubergeon*⁷⁰) ohybnosť (pružná deformovateľnosť). Vďaka nej sa uplatnila aj neskôr, po nástupe iných druhov zbrojí, ktoré dopĺňovala. Tvárnosť *krúžkovej zbroje* umožňovala kryť tie miesta (podpazušie, slabiny a pod.) kam napr. *plátová zbroj* dobre nedoliehala (respektíve pri pohybe sa tieto miesta odkrývali).

Európska *krúžková zbroj* si počas dlhého obdobia svojho používania udržala relatívne konštantné charakteristiky, čo často sťažuje presnejšie datovanie exemplárov, pri ktorých nepoznáme ich pôvod či bližšie nálezové okolnosti.

Na výrobu *krúžkovej zbroje* sa najčastejšie používalo zvráskované železo, alebo mäkká uhlíková oceľ (s obsahom uhlíka 0,1 – 0,4 hmotnostných %), vytavené v drevouhoľných peciach⁷¹.

Európsky *hauberk* mal ustálený spôsob konštrukcie, kde bol každý krúžok prepojený so štyrmi susednými⁷². Samotné krúžky boli dvoch druhov, a to: spájané krúžky (nitom,

⁶⁹ Vynájdenie *krúžkovej zbroje* sa najčastejšie pripisuje Keltom, od ktorých ju v Európe počas 2. stor. pred Kr. prevzali Rimania. Existujú však aj teórie o indickom, asýrskom, resp. iránskom pôvode *krúžkovej zbroje*. ŠIMČÍK, P. *Krúžková ochranná zbroj*. Diplomová práca. Bratislava : Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2007, s. 11.

⁷⁰ Výklad oboch termínov, objavujúcich sa v písomných prameňoch západnej proveniencie, je v odbornnej literatúre nejednoznačný. CONTAMINE, Ph. *Válka ve středověku*. Praha : Argo 2004, s. 222-224. Väčšina autorov sa však zhoduje v názore, že ide o vrchný ochranný odev (resp. jeho súčasti) zložený z kovových krúžkov vzájomne previazaných na spôsob pleteniny.

⁷¹ Zriedkavo sa možno stretnúť s bronzovými, alebo mosadznými krúžkami, ktoré sa skôr používali ako ozdobný prvok železnej krúžkovej pleteniny. Krúžky z iného materiálu (zlato) sú výnimočné. USTOHAL, V. *Ochranné kroužkové odění a jeho materiál*. In *Ve službách archeologie. 4. Sborník k 75. narozeninám Prof. PhDr. Vladimira Nekudy, DrSc.* Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2003, s. 234.

⁷² Mimo Európu (v Oriente) sa vyskytujú aj iné vzory. USTOHAL, ref. 71, s. 236. Z neskorostredovekých písomných prameňov vieme, že výroba *krúžkovej zbroje* bola značne špecializovaná. Krúžky sa vyrábali z drôtu ťahaného pomocou klieští cez rôzne široké kruhové otvory kovovej dosky, ktorá bola zarazená v masívnom podstavci. Ako pomôcka slúžila výrobcovi drôtu (nem. *Schockentzieher*; *Drahtzieher*, *leyrntzieher*) hojdacia lavička, na ktorej pri práci sedel (pri jednotlivých záberoch sa odrážal dozadu ...). Vyrobený drôt potom namotal na špeciálnom stole s dvoma cievkami do kotúčov. S pripraveným polotovarom ďalej pracoval výrobca krúžkov (nem. *Ringmacher*), ktorý omotal drôt okolo trňa požadovaného priemeru a mierne ho roztiahol. Takto pripravenú pružinu povrchovo upravil na stojanovej brúske (pružina bola umiestnená na kovovej tetive luku, ktorú *Ringmacher* ťahal cez žľab brúsky) a následne nastrihal/nasekal na jednotlivé krúžky. Výrobca *krúžkovej zbroje* (nem. *Salbürett*, *Sarwürker*, *Salwirt*, *Salwürker*, *Kettenhemdmacher*, *Panzerhemdenmacher*) ich potom spájal do pletiva (pomocou špeciálnych klieští a kladiva, respektíve zváraním). Pekné vyobrazenia uvedených remeselných činností obsahuje norinberský *Hausbuch* Amb. 317.2° (Mendel I), uložený v *Stadtbibliothek Nürnberg* (datovanie dole uvedených vyobrazení je k r. 1425, 1473 a 1484). <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-40-v>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-128-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-12-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-29-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-10-r>, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-92-v>,

alebo zriedkavejšie kováčskym zvarom⁷³) a plné (uzavreté, v tvare „O“) krúžky vyrazené z plechu. Plné krúžky boli vždy previazané s krúžkami spájanými. Tento druh konštrukcie po r. 1400 vyšiel z módy a neskôr sa objavil len zriedkavo. Druhý konštrukčný variant, využívajúci iba spájané (prevažne nitované) krúžky, sa vyskytoval počas celého obdobia používania *krúžkovej zbroje* (na konci 14. stor. bola väčšina západoeurópskych *krúžkových zbrojí* zhotovovaná z nitovaných krúžkov⁷⁴). V stredoveku neexistoval len jeden štandardný typ krúžkového pletiva. Neskorostredoveké inventáre poukazujú na rôznu veľkosť a prierez (profil) krúžkov a nitov, ktoré ich spájali⁷⁵.

Základný prvok *krúžkovej zbroje* – *košel'a*⁷⁶ zaznamenal počas stáročia používania určitú

<http://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-317-103-r; 13.07.2009>. Krúžky mávali vnútorný priemer najčastejšie 9 až 11 mm, zriedkavejšie 4 až 8,5 mm, či 11,5 až 18 mm. USTOHAL, ref. 71, s. 234. Na výrobu *krúžkovej košele* bolo potrebných cca 16 000 krúžkov, na ktoré sa spotrebovalo asi 600 m drôtu. KLUČINA, P. *Zbroj a zbrane. Evropa 6.-17. stoloťi*. Praha – Litomyšľ : Paseka 2004, s. 178. Váha *krúžkových košiel'* sa pohybovala od 25 do 35-38 libier (t.z. od cca 11,34 kg do 15,88-17,24 kg). SCALINI, M. *L'armieria del Castel Coira. Die Churburger Rüstammer. The Armoury of the Castle of Churburg*. Udine : Magnus 1996, s. 184, 187, 190.

⁷³ Pri nitovaných krúžkoch sa najskôr oba konce polotovaru formy písmena „C“ rozklepali do plocha tak, aby ich bolo možné prekryť 2 až 3 mm, preraziť cez ne otvor, vložiť nit, a ten zaklepať za studena. Pri zváraní sa najskôr krúžok rozžhaval, jeho konce sa prekryli a zvarili klepaním. Zvárali sa iba železné krúžky. USTOHAL, ref. 71, s. 234, 235.

⁷⁴ BLAIR, C. *European Armour. Circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. Batsford Ltd. 1958, s. 20. Pri niektorých exemplároch krúžkového pletiva boli použité krúžky tvaru „C“, ktorých konce neboli znitované ani zvarené, iba jednoducho stlačené k sebe. Tieto krúžky zrejme slúžili k provizórnej oprave *krúžkovej zbroje* (vzhľadom na mäkkosť materiálu, je použitie takýchto krúžkov na výrobu súčastí bojového odevu úplne nevhodné). USTOHAL, ref. 71, s. 235, 236.

⁷⁵ BLAIR, ref. 74, s. 23. Napr. talianske dobové dokumenty rozlišujú podľa technológie spracovania niekoľko druhov *krúžkovej zbroje*. *'Tutta bozza'* (alebo *'a botta da ciascun lato'*) s nitom, ktorý prechádzal cez krúžok s koncami rozklepanými do plocha na oboch koncoch; *'mezza bozza'*, kde bol jeden koniec krúžku vykutý do malého výstupku (nahrádzajúceho nit), ktorý prechádzal cez dierku na druhom rozkutom (plochom) konci krúžku. Z iného zdroja vieme, že v *krúžkovej pletenine* nazývanej *mezz'opera* sa striedali vyrábané (plné) krúžky s nitovanými krúžkami, alebo s krúžkami, ktoré mali konce spojené vyššie opísaným spôsobom. V prípadoch, kde krúžky boli získané z drôtu, ktorý nemal pravidelný kruhový prierez, ale bol nesúmerne sploštený, bola výsledná krúžková pletenina nazývaná *chaciato* (z tal. *acciaccato*, alebo *schacciato*, rozpučený). V dobových prameňoch sa občas objavujú *krúžkové košele* *'a l chiodo suoro'* alebo *'suore'* (niekedy taktiež nazývané *chaciato*), ktoré M. Scalini pokusne spája s *krúžkovými košel'ami* majúcími dolný okraj ukončený ozdobným trojuholníkovým vrúbkovaním z mosadzných krúžkov. Môže však ísť aj o jemnejšiu pleteninu s občas sploštenými krúžkami. SCALINI, ref. 72, s. 183, 186, 190. W. Boeheim vo svojej známej syntéze uvádza, že nemecké *krúžkové košele* v 15. stor. pozostávali všeobecne z krúžkov väčšieho priemeru, než vtedajšie talianske, zvlášť jemné milánske výrobky. BOEHEIM, W. *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung von Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig : E. A. Seemann 1890, s. 142; K problematike konštrukcie *krúžkových zbrojí* pozri tiež: CHOC, P. *S mečem i štítem. České rané feudální vojenství*. Praha : SPN 1967, s. 181-189; KLUČINA, ref. 72, s. 176-179.

⁷⁶ V českých písomných prameňoch 14. a 15. stor. sú pre *krúžkovú košel'u*, respektíve pre *krúžkovú zbroj* vo všeobecnosti, doložené pomenovania: *pancier*, *brnie*, *brně* (čes.), *panzerium*, *panzirium*, *lorica* (lat.), *panzer*, *panzir* (nem.). DROBNÁ, Z. – DURDIK, J. – WAGNER, E. *Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské*. Praha : Naše vojsko 1956, s. 45.

strihovú variabilitu⁷⁷. Tá súvisela nielen s aktuálnymi trendmi vo vývoji ochranného odevu a módou, ale aj s typom bojovníka (ťažký jazdec, ľahký jazdec, pešiak), pre ktorého bola *krúžková košeľa* určená. Toto druhé konštatovanie však bolo do značnej miery determinované viacerými lokálnymi špecifikami (možnosti výroby, vojenská tradícia, kultúrne vplyvy).

Pri sledovaní tvarových premien sa najskôr zameriame na *krúžkovú košeľu* ťažkoodenca západného typu, teda na jej najrozšírenejšiu formu, s integrovanou kapucňou a rukavicami, ktorá sa na Západe používala približne od poslednej štvrtiny 12. do prvej štvrtiny 14. stor.⁷⁸ Tvarové zmeny sa týkajú práve jej dvoch spomenutých súčastí. Západná ikonografia 13. stor. (najmä figurálne rytierske náhrobky a iluminácie⁷⁹) detailne ukazuje všeobecne rozšírený spôsob upevnenia (zapínania) kapucne tejto *košele* pomocou chlopňového výbežku, ktorý bol väčšinou ťahaný z pravej strany hlavy krížom cez ústa (a pod bradu) a zaistený remienkom a prackou, alebo šnúrkou (švihlom) na ľavom boku hlavy⁸⁰. Z nášho prostredia uvedený spôsob zapínania zatiaľ ikonograficky bezpečne doložený nemáme, no predpokladáme jeho používanie aj tu⁸¹. Po roku 1250 nemecké iluminácie často ukazujú kuklu oddelenú od krúžkovej košele, so spodným okrajom predĺženým do tvaru dvoch pretiahnutých chlopní, ktoré kryli hrudník a chrbát. Tu bývali zároveň upevnené šnúrkou/švihlom o vrchný odev (zbroj)⁸². Počas poslednej štvrtiny 13. stor. sa oddelená kukla stala bežnou.

⁷⁷ Podľa strihu delí M. Scalini *krúžkové košele* používané v stredovekej západnej Európe na 4 druhy: 1. „*usbergo*“ (angl. „*hauberk*“, nem. „*Ringelpanzer*“) – *košeľa* siahajúca ku kolenám, s dlhými rukávami a občas s kapucňou; 2. „*giaco*“ (angl. „*jacket*“, nem. „*Panzerjackete*“) – *košeľa* siahajúca do polovice stehien, s dlhými rukávami; neskoršie exempláre majú krátky golier; 3. „*cotta*“ (angl. „*the coat*“, nem. „*Panzerhemd*“) – podobná ako *giaco*, ale s krátkymi rukávami; 4. „*camicia*“ (angl. „*the shirt*“, nem. „*eigentlichen Panzerhemd*“) – relatívne krátka *košeľa* (siahajúca k pásu, alebo k slabínam) s rukávami siahajúcimi do polovice predlaktia. SCALINI, ref. 72, s. 183, 186, 190.

⁷⁸ Rozšírený bol aj jej starší variant s dlhými rukávami bez integrovaných rukavíc, respektíve so skrátenými širokými rukávami, ako môžeme vidieť napr. v *Žaltáre sv. Ľudovíta* (okolo r. 1200) a v známom *náčrtníku Villarda de Honnecourt* (okolo r. 1230). BLAIR, ref. 74, s. 26, obr. 7: C; <http://classes.bnf.fr/villard/grand/carnet/03.htm>; 07.01.2010.

⁷⁹ BAUCH, K. *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*. Berlin-New York : Walter de Gruyter 1976, s. 128, obr. 203; s. 130, obr. 207; NICOLLE, D.-HOOK, Ch. *Knight Hospitaller (1)*. 1100-1306. Oxford : Osprey Publishing Ltd. 2001, s. 27; COCKERELL, S. C. - PLUMMER, J. *Old Testament miniatures. A medieval picture book with 283 paintings from Creation to the story of David*. New York : G. Braziller 1969, fol. 3 r., 3 v., 10 r., 11 r. a ďalšie.

⁸⁰ Táto forma zapínania bola používaná, zrejme, najneskôr od konca 11. stor. BLAIR, ref. 74, s. 27. Rekonštrukciu zapínania pozri napr. v: GRAVETT, Ch.-HOOK, Ch. *Norman Knight 950-1204 AD*. London : Osprey Military 1994, tab. B; NICOLLE, D. – HOOK, Ch. *Knight of Outremer 1187-1344 AD*. London : Osprey Military 1996, tab. A:3a, 3b; E:3.

⁸¹ Mohli by ho mať napr. ozbrojenci v nástennej maľbe v *Gánovciach*, v scéne *Vraždenie neviniatok*. Vyobrazenie (značne poškodené) sme zatiaľ nemali možnosť bezprostredne študovať. K dispozícii je na <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012927.JPG>; 24.07.2009.

⁸² BLAIR, ref. 74, s. 27. Časti kapucne spadajúce na hrud' a chrbát mávali tiež rovné bočné okraje a spodný okraj. Niektoré rekonštrukcie uvažujú o pevnom spojení takejto kapucne so zbrojou trupu – *plátovým kabátom* v poslednej tretine 13. stor. (konkrétne v prípade známej sochy sv. Mórica z Magdeburgu). EMBLETON, G. *Medieval Military Costume. Recreated in Colour Photographs*. Ramsbury – Marlborough, The Crowood Press Ltd. 2000, s. 10, 11, tab. 2:G, H. Český preklad tejto publikácie: EMBLETON, G. *Oděv a zbroj vojáka ve středověku znovuzrozené v barevných fotografiích*. Praha : Fighters Publications 2007. Najstaršie doklady oddelenej kukly, u (niektorých) normanských vojakov, možno zrejme vidieť už na tapisérii/výšivke z Bayeux. BLAIR, ref. 74, s. 24.

Jej spodná časť bola teraz zvyčajne rozšírená do formy krátkeho pláštika, ktorý siahal takmer k ramenným kĺbom. Tento nový typ už nepotreboval pre vytesnenie hlavy zapínanie pomocou chlopne, ale mal vzadu vertikálny rázporok uzavretý šnurovaním⁸³. Staršia forma sa však používala ešte aj na začiatku 14. stor. Integrované rukavice v podobe „palčákov“⁸⁴ boli bežne súčasťou *krúžkovej košeľe* cca do r. 1320, ale nachádzame ich aj neskôr⁸⁵. Po roku 1250 sa tiež objavuje zriedkavejšia forma rukavíc so samostatnými prstami⁸⁶. Aj tento typ sa počas 1. štvrtiny 14. stor. oddelil od *krúžkovej košeľe*⁸⁷.

Ako klasický príklad pertraktovanej *krúžkovej košeľe* západného typu z prelomu 13./14. stor., ktorá typovo spadá ešte do predchádzajúceho obdobia, môžeme uviesť *košeľu sv. Ladislava* v nástennej maľbe v *Krásnohorskom Podhradí* (obr. I:1). Má pravdepodobne ešte neoddelenú kapucňu (detail jej zapínania nevidno) a palcové rukavice. Siahajú približne pod kolená (spod jej dolného okraja vyčnieva ešte spodná suknička (*gambeson/wams*) siahajúca nad členky), v strede predného dielu (a určite aj vzadu) má zástrih (kvôli jazde na koni ...). Na košeli má *sv. Ladislav* oblečený *plátový kabátec*, o ktorom bude reč neskôr. Rovnakého druhu sú pravdepodobne aj *krúžkové košeľe* vojakov vo výjave *Vraždenie neviniatok* v nástennej maľbe v *Gánovciach*. Na rozdiel od *sv. Ladislava* však na nich majú oblečené sukničky (*Waffenrock*) bez rukávov, so širokým priekrčnikom, siahajúce ku kolenám.

Vývojovo pokročilejší typ *krúžkovej košeľe* z 1. tretiny 14. stor. máme doložený vo *veľkolomnickej* nástennej maľbe *Ladislavskej legendy*. Opäť ju má oblečenú *sv. Ladislav* (obr. I:2). *Košeľa* siahajúca pod kolená, podobne ako v predchádzajúcich prípadoch má dlhé rukávy, avšak už s oddelenými prstovými rukavicami. Oddelená je pravdepodobne aj kapucňa. Na *košeli* má *sv. Ladislav* oblečenú bielo-modro kosmo pruhovanú a červenou látkou podšitú suknicu s rukávami siahajúcimi k lakťom, na bokoch so zástrihmi (do pásu). Jej dĺžka je rovnaká ako dĺžka *krúžkovej košeľe*.

Sv. Ladislav v scénach *Ladislavskej legendy* v *sedmohradskom Mугeni* (spolu s ním aj uhorskí vojaci a Kumáni) má tiež *krúžkovú košeľu* s dlhými rukávami, avšak o niečo kratšiu, než v predchádzajúcich prípadoch (obr. II:1). *Košeľa* má oddelenú kapucňu (samostatná

⁸³ Unikátna *krúžková kukla* tohto typu, z konca 13. stor., je uložená v *Royal Scottish Museum v Edinburghu* BLAIR, ref. 74, s. 46. Rekonštrukciu pozri napr. v: NICOLLE, HOOK, ref. 80, tab. J: 3; NICOLLE, D. – HOOK, Ch. *Knight Hospitaller (2) 1306-1565*. Oxford : Osprey Publishing Ltd. 2001, tab. B:5.

⁸⁴ Z praktických dôvodov *krúžkové* pletivo nepokrývalo dlaň ruky. Táto bola krytá látkou alebo kožou, v ktorej bol prierez /priestrih/, cez ktorý mohla byť ruka ľahko uvoľnená, keď bezprostredne neohrozil boj. Rekonštrukcia napr. : NICOLLE, HOOK, ref. 80, tab. A:5; GRAVETT, HOOK, ref. 80, tab. L.

⁸⁵ Medzi nálezmi *krúžkových košiel* z *Wisby* na ostrove *Gotland*, kde sa v r. 1361 odohrala bitka medzi inváznymi vojskami dánskeho kráľa *Waldemara IV.* a miestnymi obrancami, je aj exemplár s integrovanými rukavicami (či bola jeho súčasťou aj *krúžková kapucňa*, nedá sa z nálezových okolností bezpečne určiť). THORDEMAN, B. *Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. I. Text*. Stockholm – Uppsala : Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 1939, s. 107, obr. 93.

⁸⁶ BLAIR, ref. 74, s. 29.

⁸⁷ *Krúžkové „prstové“ rukavice* môžeme vidieť napr. v *Codex Manesse (1300-1330)*. <http://diglit.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0713?sid=cb8348085f4a1e7b33bf027cf8dfcc05&zoomlevel=2>, <http://diglit.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0628?sid=c33bf5257809ee22dfe742f2399dfdab&zoomlevel=2; 07.01.2010>. Popri samostatných prstových rukaviciach z *krúžkového* pletiva sa v 14. stor. objavujú zriedkavo ešte aj *krúžkové palcové rukavice*. THORDEMAN, ref. 85, s. 110, obr. č. 96, 97; <http://diglit.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0717?sid=8a15ebde540bc37d0826e5c923ef7805&zoomlevel=2; 07.10.2010>.

kukla) aj rukavice. Vrchnú vrstvu zbroje tvorí kožený *šupinový kabátec* (ako spodná vrstva siaha pod kolená sukňová časť *gambesonu*).

Krúžková košeľa s dlhými rukávami, no už bez integrovanej kapucne a rukavíc, sa používala po celý zvyšok 14. stor., i v nasledujúcom období. Po polovici storočia sa jej dĺžka všeobecne skraca. V 60. rokoch siaha približne do polovice stehien, neskôr do úrovne bedier. Treba však povedať, že tento proces nebol jednotný a v rovnakom období môžeme v ikonografii nájsť *krúžkové košele* rôznych dĺžok.

V 70. rokoch 14. stor. sa v nemeckých oblastiach objavuje typ *krúžkovej košele* s dolným okrajom predného dielu predĺženým do výrazného cípového výbežku kryjúceho slabiny. V ikonografii ho môžeme sledovať približne do 1. tretiny 15. stor.⁸⁸ Ide evidentne o nemecký módný prvok rozšírený tiež v českom prostredí. U nás máme jeho prítomnosť doloženú napr. figurálnym náhrobkom *Mikuláša I. Gorjanského* († 1386), nástennou maľbou *Ladislavskej legendy* v *Bijacovciach* (postava sv. *Ladislava*, po r. 1400)⁸⁹ a v *Kristologickom cykle* v *Sliáčoch* (1. tretina 15. stor., obr. I:3).

Paralelne s *krúžkovou košeľou* majúcou integrovanú kapučňu a rukavice sa v domácej ikonografii počas 1. polovice 14. stor. objavuje aj jej variant s otvorenými skrátenými rukávami. Takúto *košeľu*, s rukávami siahajúcimi približne do polovice ramien⁹⁰, má oblečenú napr. sv. *Ladislav* v nástennej maľbe v *Ghelintě* (obr. I:4). Jej dolný okraj, siahajúci približne do úrovne polovice stehien, je na prednom diele poloblúkovo vybratý a má v strede krátky zástrih. Rovnaký typ *krúžkovej košele* môžeme vidieť⁹¹ na postave sv. *Ladislava* aj v ďalších sedmohradských maľbách, ktoré evidentne čerpali vzory z *Ghelinty* (*Märtiniš, Pädureni, Crăciunel*).

Od polovice 14. stor. už máva táto *krúžková košeľa* oddelenú kapučňu, ako je zreteľné napr. u jedného z vojakov vo výjave *Zajatie Krista* v nástennej maľbe v *Žehre*⁹². *Košeľa* je v tomto prípade pomerne krátka (siaha do úrovne bedier), má voľné skrátené rukávy tesne pod lakeť. Na krku vidno náznak krátkeho rázporku. Uvedený strihový variant *krúžkovej košele* nájdeme v domácej ikonografii 14. stor. pomerne často. Najreprezentatívnejšie / najpočetnejšie / je zachytený vo *Viedenskej obrázkovej kronike*, kde predstavuje akýsi „štandardizovaný“ typ používaný uhorskou ťažkou jazdou. Jeho rukávy vo väčšine prípadov siahajú po zápästie, prípadne pod lakeť. Dolný okraj končí prevažne v polovici stehien, alebo nad kolenami. Priekrčník je ukončený krátkym stojatým golierom. Vzhľadom na veľkosť iluminácií a prítomnosť ďalších častí ochrannej zbroje trupu (*plátový kabátec*, respektíve *Waffenrock* ?) nie je vidieť žiadne detaily zapínania ani prípadné zástrihy v sukňovej časti. V niektorých prípadoch sa zdá, že súčasťou *košele* je aj (neoddelená) kapučňa.

⁸⁸ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, časť II., tab. 12, 14, 47:2, 48, 50:1, 52:3, 59:2, 62:2, 63, 64, 67:5; GRAVETT, Ch.-McBRIDE, A. *German Medieval Armies 1300-1500*. London : Osprey 1996, s. 18 (figurálny náhrobok Burkharda von Steinberg († 1397), 21 (figurálny náhrobok cca z r. 1376).

⁸⁹ STEMLER, Gy. (Szerk.), ref. 63, s. 34; DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 119.

⁹⁰ O dĺžke rukávov usudzujeme na základe scény, kde uhorské vojsko opúšťa *Veľký Varadín (Oradea)* z reprodukcie *M. Huszku*. LÁSZLÓ, ref. 3, s. 64, obr. 36. Kvalitnú fotoreprodukciu tohto výjavu sme nemali k dispozícii. V ostatných scénach (boj uhorského vojska s Kumánmi, súboj *Ladislava* s Kumánom, zabitie Kumána) rukávy *krúžkovej košele*, oblečenej pod *plátovým kabátcom* majúcim taktiež krátke rukávy, nevidno.

⁹¹ Resp. vzhľadom na zachovanosť maľby len predpokladať – *Pädureni*.

⁹² Vojak chytajúci Krista okolo pása. BURAN, ref. 64, s. 155.

Zo zachovaných originálov tohto typu *krúžkovej košeľe* môžeme ako príklad uviesť dva exempláre zo zbrojnice hradu *Churburg*, datované do r. 1340 – 1360 a 1350 – 1360. Prvý exemplár (označený ako CH T1) siaha približne do polovice stehien, jeho rukávy pod úroveň lakt'a. Druhý (CH T2/CH S2) je obdobný, snád' o niečo kratší. Oba sú v páse priliehavé a zapínajú sa stredom predného dielu. CH T1 má golier⁹³.

Od poslednej štvrtiny 14. stor. sú takéto *krúžkové košeľe* súčasťou prvých plátových zbrojí, ktoré nemajú vonkajší plát (pláty) kryjúci plece. Jeho ochranu tak tvorí, popri spodnom *gambesone*, len *krúžková košeľa* a čiastočne *krúžkový záves* prilby. Z uhorského prostredia môžeme ako príklad uvedeného riešenia uviesť ochrannú zbroj *sv. Ladislava* (obr. V:2) a *sv. Michala* v sedmohradsom *Dirjiu*⁹⁴.

S ohľadom na geografickú polohu, multietnický a multikultúrny charakter stredovekého Uhorského kráľovstva, je potrebné počítať s možným používaním *krúžkových košiel'* východného typu domácou ťažkou jazdou. Ich hlavným znakom, okrem malej dĺžky (siahali k/pod bedrá), boli krátke rukávy a absencia kapucne⁹⁵. V zachovanej ikonografii je značne problematické odlišiť ich od vyššie pertraktovaných typov západných *krúžkových košiel'*. Problém spočíva v štylizácii a schematizácii vyobrazení.

Počas 14. stor. sa čiastočne obmenil spôsob obliekania *krúžkovej košeľe*. Popri „klasickej“ metóde (prevlečenie cez priekrčník⁹⁶) sa začalo používať obliekanie cez vertikálne stredom rozdelený predný diel. Polovice predného dielu sa niekedy čiastočne prekrývali a zapínanie (remienkami s prackou, koženými švihlami, resp. kovovými háčikmi⁹⁷) bolo posunuté k boku. Niekoľko unikátnych *krúžkových košiel'* tohto strihu zo 14. stor. sa nachádza v spomenutej zbrojnici juhotirolského hradu *Churburg*⁹⁸. Obliekanie cez predný diel bolo podstatne jednoduchšie a rýchlejšie. Okrem toho mohla byť *krúžková košeľa* v trupe

⁹³ SCALINI, M., ref. 72, s. 184, 187, 191, 193, tab. VIII, obr. 1-4.

⁹⁴ <http://tethys.imareal.oeaw.ac.at/realonline/images/7015838.JPG>, 04.04.2011

⁹⁵ Včasno a vrcholnostredoveké východoeurópske *krúžkové košeľe* mali zvyčajne strih jednoduchej tuniky-rubašky, priemerne dlhjej 60-70 cm, širokej okolo 50 cm, s krátkymi rukávmi dĺžky cca 25 cm. Dolný okraj zadného dielu, kvôli lepšiemu sedeniu v sedle, býval o niečo kratší. Ak bola *krúžková košeľa* dlhšia, zvyčajne mala, podobne ako západoeurópske, v strede predného a zadného dielu zástrih. Východoeurópske *krúžkové košeľe* sa obliekali cez priekrčník (zvyčajne bez goliera), ktorý mal na prednom diele vertikálny zástrih. Toto otvorenie sa časom presunulo viac doľava. *Krúžková košeľa* taktiež nemala integrovanú kapučnu. Keď sa v 13. stor. oslabil byzantský vplyv, došlo taktiež k určitým zmenám na ruskej *krúžkovej košeli*. Predĺžili sa jej rukávy a dolný okraj siahal už ku kolenám. Priemer krúžkov sa pohyboval od 6 do 8 mm a od 10 do 13 mm, hrúbka drôtu medzi 0,8 – 2 mm. Často sa v jednom prípade nachádzali krúžky rôznych (viacerých) priemerov. Jeden nitovaný krúžok býval spájaný so štyrmi zvarými. Z 11. a 12. stor. sú ojedinelé nálezy celonitovaných *krúžkových košiel'*. Okolo r. 1200 sa začali používať sploštené krúžky, ktoré lepšie kryli telo (medzi spojenými krúžkami boli menšie medzery ...). Na výrobu železnej košeľe sa podľa A. Kirpičnikova spotrebovalo cca 600 m železného drôtu, z ktorého sa vyrobilo cca 20 000 krúžkov. КИРПИЧНИКОВ, А. Н. *Древнерусское оружие. Выпуск 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв.* In Археология СССР. Свод археологических источников, E1-36, Ленинград : Наука 1971, s. 12-15; Jun. ŻYGULSKI, Z. *Broń w dawnej Polsce. Na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu.* Warszawa : PWN 1975, s. 72, 73.

⁹⁶ Pre 13. stor. pozri doklady napr. v *Maciejowskeho biblii* (výjavy *Záchrana Lóta* a *Dávid si vyzlieka zbroj a vyberá 5 kameňov z potoka*). COCKERELL, PLUMMER, ref. 79, fol. 3 v., obr. 21; fol. 28 r., obr. 173. Pre koniec 14. stor. napr. vyobrazenie v *Biblii Václava IV.* (výjav *Dávid si oblieka Saulovu zbroj*; 2. zv., fol. 55 r.). KRÁSA, J. *Rukopisy Václava IV.* Praha : Odeon 1971, obr. 34 (fareb. príloha). Ďalšie doklady zo 14. stor. (angl. a fr. pramene) v EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9: B, D.

⁹⁷ Pri zachovaných zapínaných háčikoch sa nedá jednoznačne určiť, či nejde o novodobý doplnok.

⁹⁸ SCALINI, ref. 72, s. 184, 185, 188, 191, 193, 194, tab. VIII., obr. 1-6.

priliehavejšia, čím sa zároveň o niečo zmenšila jej váha. Iná obmena, doložená až v 15. stor., vyplynula z praxe, keď sa na *krúžkovej košeli* počas 14. stor. rozšírilo nosenie ďalšej vrstvy ochrannej zbroje (*plátový kabátec*, *brigantína*, *predný* (neskôr i *zadný*) *plech kyrysu*). Preto bola časť krúžkov v miestach chránených duplicitne plechom (zvyčajne vpredu⁹⁹) nahradená textilným dielcom (so zapínaním ...). Po rozšírení *celoplátovej zbroje* v 15. stor. vznikol variant *gambesonu*, ktorý mal na vonkajšej strane pripevnené segmenty krúžkovej pleteniny kryjúce miesta, kde plechové diely dobre nedoliehali. A to najmä podpazušie, slabiny, prípadne krk¹⁰⁰.

Dobová ikonografia dokladá používanie rôznych typov *krúžkovej košele* uhorskou ťažkou jazdou v 14. stor. Bojovník ju obliekal buď ako jedinú vrchnú vrstvu alebo ju kombinoval (čoraz častejšie) s inými druhmi ochranného odevu, od poslednej tretiny storočia najmä s komponentmi *plátovej (plechovej) zbroje*.

Z územia Slovenska pochádza niekoľko *krúžkových košiel'* (resp. ich torz) a fragmentov *krúžkovej zbroje* datovateľných do obdobia vrcholného a neskorého stredoveku. Ich prehľad a rozbor naposledy podal P. Šimčík¹⁰¹.

PLÁTOVÉ KABÁTCE

Počas 2. polovice 13. stor. sa vyvinula v Nemecku archaická forma typu ochrannej zbroje trupu, ktorá dostala v literatúre pomenovanie „*plátový kabát/kabátec*“ (angl. *Coat of plates*, nem. *Plattenrock*, *Spangenharnisch*). Vznikla vystužením (spevnením) vrchnej rytierskej suknice kovovými segmentmi. Bádania sa väčšinou zhodujú na východnej proveniencii *plátového kabátca* a import metódy jeho konštrukcie dávajú najčastejšie do súvislosti s tatárskym (mongolským) vpádom do strednej Európy v r. 1241/42¹⁰². Dva najstaršie príklady *plátových kabátcov* pochádzajú z Nemecka. Prvým je socha sv. *Mórica* v magdeburskej katedrále a druhým postava spiaceho bojovníka v scéne *Zmrŕtvychvstanie* na relikviiare z *Wienhausenu*¹⁰³. *Kabátec sv. Morica* pozostáva z úzkeho predného a zadného dielu. Z bokov predného dielu vychádzajú dozadu dva široké pásy, ktoré sa v strede zadného dielu

⁹⁹ Na konci 14. stor. ešte nebolo rozšírené používanie zadného plechu kyrysu. Množstvo dobových vyobrazení však ukazuje samostatný hrudný plech nosený na *krúžkovej košeli*.

¹⁰⁰ Takýto *gambeson* je ikonograficky doložený v angl. manuskripte datovanom cca k r. 1450. EDGE, D. – PADDOCK, J. M. *Arms & armor of the medieval knight. An Illustrated History of Weaponry in the Middle Ages*. New York : Crescent Books 1991, s. 118; EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9; E. Rekonštrukciu pozri napr. v GRAVETT, Ch. – TURNER, G. *English Medieval Knight 1400-1500*. Oxford : Osprey Publishing 2001, tab. J. Kabátce, resp. iné druhy odevu s pripevnenými dielcami krúžkového pletiva, nosené pod zbrojou sa na Západe používali ďalej počas 16. stor. EMBLETON, ref. 82, s. 82, 83, tab. 9; F, H, J, K. V Uhorsku a Poľsku boli v 16.-17. stor. (pravdepodobne) súčasťou husárskych zbrojí kabátce a dolomány s celými rukávmi z krúžkovej pleteniny. 6 ks takýchto rukávov sa nachádza v zbierke militárií Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. BRZEZINSKI, R. – VUKSIC, V. *Polish Winged Hussar 1576-1775*. Oxford : Osprey Publishing 2006, tab. A; SKLENKA, V. *Chladné zbrane a zbroj zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Štúdio HARMONY 2006, s. 96, obr. 24-29; s. 133.

¹⁰¹ ŠIMČÍK, ref. 69, s. 24-26, 30, 31, 33, 36, 38, ďalej katalógová časť práce. Pozri tiež HUŤKA, M. *Ochranná zbroj v kontexte neskorostredovekého vojenstva na Slovensku v období od začiatku 14. do polovice 15. storočia*. Dizertačná práca, Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2007, s. 70, 72, 73.

¹⁰² THORDEMAN, ref. 85, s. 288-292.

¹⁰³ Obe pamiatky už boli mnohokrát publikované. Vyobrazenia pozri napr. v KLUČINA, ref. 72, s. 190, 191.

dotykovo stretávajú a sú spojené pomocou troch párov remienkov s prackou. Pozdĺž horného a dolného okraja oboch pásov (a kontinuálne cez predný diel) je umiestnený rad veľkých hláv nitov. Ten naznačuje prítomnosť kovových plátov na vnútornej strane suknice. Nity (3 ?) sa nachádzajú aj vyššie, približne v polovici výšky prieramkov, čo evokuje vystuženie taktiež hrudnej časti. Z rozloženia nitov je zrejme, že upínali na koncoch dlhé vertikálne lamely uložené okolo (celého) pása¹⁰⁴. Spiaci strážca Božieho hrobu z wienhausenského relikviára má *kabátec* v hrudnej časti predného dielu vystužený troma radmi vertikálnych plátov. V tomto prípade je popri nitoch dobre vidno aj presvitajúce obrysy plátov uchytovaných na rubovej strane 1 – 2 nitmi¹⁰⁵. Oba príklady sú datované približne do rozmedzia rokov 1280 – 1300¹⁰⁶. Ikonografický doklad ranej formy tohto typu ochranného odevu máme aj z nášho územia. Je ním nástenná maľba v *Krásnohorskom Podhradí* zobrazujúca trojicu uhorských kráľovských svätcov: *sv. Imricha*, *sv. Štefana* a *sv. Ladislava*¹⁰⁷. Z nich *sv. Ladislav*, zobrazený tradične ako rytier, má oblečený *plátový kabátec* blízky svojou formou wienhausenskému (obr. I:1). *Kabátec* má klasickú formu suknice bez rukávov siahajúcej ku kolenám, vpredu (a zrejme aj vzadu) s výrazným zástrihom. Z horizontálneho rozloženia nitov je zrejme, že vystužený bol celý trup a časť pod pásom približne do úrovne bedier (a hĺbky zástrihu). Ak predpokladáme, že jeden rad nitov je skrytý pod pásom držiacim pošvu s mečom, tak hrudnú časť vystužovali štyri rady vertikálnych plátov a časť pod pásom dva rady. Pri predpoklade, že vystuženie pokračovalo aj na zadný diel, pribúda rad plátov na pleciach. Z vyobrazenia nie je úplne jasné ako bola riešená spodná časť *kabátca*. Zvlnené dolné okraje naznačujú, že zrejme nebola vystužená, minimálne po vodorovný rad drobných bodiek (nitov ?), nad ktorým sú umiestnené dve rovné čiary. Rovnakými čiarami je schematicky znázornený dolný okraj vystuženia bedrovej časti, spod ktorého vychádza rad šikmo zrezaných a vertikálne uložených obdĺžnikov a spodná časť *kabátca*. Či spomenutý rad drobných bodiek znázorňuje nitovanie menších kovových segmentov (v tom prípade by mal existovať aj druhý rad nitov skrytých možno pod radom zrezaných ozdobných obdĺžnikov) alebo ide (spolu s čiarami) o dekoráciu, nechávame nateraz otvorené. Každopádne, príklad *plátového kabátca* z *Krásnohorského Podhradia* môžeme významom priradiť k nemeckým a severským exemplárom a datovať ho k roku 1300, najneskoršie do 1. tretiny 14. stor.

Vyobrazenia iných variantov *plátových kabátcov* nachádzame vo výjavoch *Ladislavskej legendy* v sedmohradských lokalitách. Ich spoločnou charakteristikou je, že sú kratšie a priliehavejšie. Evidentne ide o mladšiu vývojovú formu než boli predchádzajúce spomenuté. Vizuálne zhodné sú *plátové kabátce/vesty*, ktoré má oblečené *sv. Ladislav* v maľbách v *Ghelințe* (obr. I:4), *Mărtinișe* a *Pădureni*¹⁰⁸. Siahajú pod bedrá a majú krátke rukávy. Dolný okraj *kabátca* i rukávov je ukončený v tvare lastúry (lipového listu ?). Sú vystužené šikmo zrezanými obdĺžnikovými plátmi (v *Pădureni* sú doštičky menšie a je ich viac); detaily nitovania nevidno. V zásade rovnakého charakteru sú *kabátce* vojakov aj v ďalších sedmohradských maľbách *Ladislavskej legendy* (*Moacșa*, *Filia*). Na rozdiel od predchá-

¹⁰⁴ THORDEMAN, ref. 85, s. 285, 286.

¹⁰⁵ Tamže, s. 286, 287.

¹⁰⁶ Z konca 13. a prvej tretiny 14. stor. pochádza niekoľko ďalších vyobrazení plátových kabátcov, prevažne zo severnej Európy. THORDEMAN, ref. 85, s. 294-297.

¹⁰⁷ <http://tarvos.imareal.oew.ac.at/server/images/7013373.JPG>, 23.08.2008.

¹⁰⁸ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 79, obr. 55; s. 87, obr. 68.

dzajúcich prípadov však majú predĺžené rukávy a nie je u nich vidieť obrysy (zospodu) nitovaných plátových častí¹⁰⁹.

Počas prvej polovice 14. stor. sa v strednej Európe vyvinul z odevu, ktorý sa občas nosil medzi *krúžkovou košeľou* a suknicou typ priliehavého *plátového kabátca*. Tento *kabátec*, ktorému dal B. Thordeman *terminus technicus* „*plastrón*“, bol skrytý pod suknicou, a preto je vo väčšine vyobrazení neviditeľný. Niekedy môžeme vidieť jeho časť v hlbšie vykrojených prieramkoch *suknice*, ale indikátorom jeho prítomnosti sú vo väčšine prípadov 2 – 4 reťaze umiestnené na hrudi bojovníka. Tieto slúžili na uchytenie *vedrovej prilby*, *meča a dýky* (alebo výnimočne *budzogáňa (palcátu)*)¹¹⁰. Reťaze, pochopiteľne, nemohli byť pripavené k mäkkej krúžkovej košeli, ale potrebovali stabilnejší podklad, pokiaľ možno železný plát značnej veľkosti. V západnej ikonografii sa bežne objavuje *suknica* s výrezmi na hrudi, cez ktoré sú ťahané reťaze.

V maľbách *Ladislavskej legendy* v sedmohradskom *Mugeni* nachádzame vyobrazenie ďalšieho typu konštrukcie ochrannej zbroje trupu. Ide o tzv. *šupinovú zbroj*¹¹¹. Vo forme kratšieho *kabátca/vesty* siahajúceho pod bedrá ju má oblečenú *sv. Ladislav* (obr. II:1). Na základe jej hnedej farby predpokladáme, že šupiny sú vyrobené z tvrdennej kože. Na rozdiel od *plátových kabátcov* sa šupinové segmenty (v tomto prípade výrazne menšie a početnejšie) pripieňovali na vonkajšiu stranu koženého (respektíve látkového) podkladu. Ďalší príklad *šupinovej zbroje* z 1. polovice 14. stor. máme v maďarskej lokalite *Tereske*. Má ju opäť oblečenú *sv. Ladislav* vo fragmentárne zachovanej maľbe *Ladislavskej legendy*. *Šupinový kabátec* má krátke rukávy do úrovne lakt'a a siaha po pás. Jeho trupová časť sa skladá z piatich radov obdĺžnikových šupín (dolu zaoblených), krátky rukáv je trojrádový¹¹². Obdobný *kabátec/vestu* má aj *sv. Ladislav* v maľbách v *Chilieni*¹¹³. Pekným príkladom *šupinovej zbroje* z neskoršieho obdobia je zbroj jedného z vojakov v *Pašiových scénach* v *Žehre* (obr. II:2). Podobne ako v prípade zbroje *sv. Ladislava* z *Mugeni* ide o šupiny z tvrdennej kože, no viditeľne väčšie. Samotný kabátec (najmä jeho sukňová časť) je výrazne dlhší a má krátke rukávy. Za zmienku stojí aj *šupinový kabátec/vesta sv. Juraja* v *Rimavskej Bani*¹¹⁴. Na rozdiel od predchádzajúceho prípadu je tu materiálom použitým na výrobu šupín pravdepodobne kov.

¹⁰⁹ Tamže, s. 70, obr. 44, 45, 46; s. 74, 75, obr. 50, 51.

¹¹⁰ Reťaz pre prilbu bola pôvodne prichytená na opasok, ako o tom svedčí náhrobok Rogera Trumpingtona († 1289). V 14. stor. došlo k zmene a reťaz (teraz už viaceré) sa umiestnila na hrud'. THORDEMAN, ref. 85, s. 297; s. 300, obr. 303.

¹¹¹ *Šupinová zbroj* je známa už od antiky a ako oblasť jej pôvodu sa predpokladá *Blízky východ*. THORDEMAN, ref. 85, s. 280-282. Počas stredoveku bola rozšírená najmä vo *východnej* a v *juhovýchodnej Európe*, v *strednej Európe* patrila skôr k okrajovým typom. Počas 14. stor. (najmä počas jeho 1. polovice) však máme používanie *šupinovej zbroje* v našom priestore pomerne dobre ikonograficky doložené (z českých obrazových prameňov pozri napr. nástenné maľby v *Krupke* (okolo r. 1320), *Myšenci* (medzi r. 1340-50) a v *Lipnici* (pol. 14. stor.) PEŠINA, J. *Gotická nástenná malba v zemích českých I. 1300-1350*. Praha 1958, obr. 25, 169, 242; ďalej napr. vyobrazenie šelmy (Antikrista) vo *Velislavovej biblii* (pol. 14. stor.) MATĚJČEK, A. *Velislavova bible a její místo ve vývoji knižní ilustrace gotické*. Praha : Jan Štenc 1926, príl. Fol. 162. Veľmi známe je tiež strieborné pečatidlo Karlovej univerzity s postavami *sv. Václava* a jej zakladateľa. SPĚVÁČEK, J. *Karel IV. Život a dílo [1316-1378]*. Praha : Svoboda 1979, obr. 56 čb. prílohy).

¹¹² *Ladislavov kabátec* má v oblasti pliec umiestnené veľké oválne segmenty pripomínajúce náplecníky. Či ide skutočne o zosilnenie *kabátca*, alebo len o časti plášt'a spadajúce na plecía, nechávame otvorené. JANKOVICS, ref. 3, s. 130, obr. XIV; s. 131, obr. XX; s. 147, obr. XLVI.

¹¹³ JANKOVICS, ref. 3, s. 127, obr. VII; s. 129, obr. XI.

¹¹⁴ TOGNER, ref. 15, s. 140.

Používanie ďalšieho typu zbroje východného pôvodu – tzv. *lamelovej*, zatiaľ v Uhorsku počas vrcholného a neskorého stredoveku doložené nemáme. Teoreticky sa s ňou dá počítať v okrajových juhovýchodných oblastiach krajiny, kde siahla byzantský vplyv¹¹⁵. Na rozdiel od *plátových kabátcov* a *šupinovej zbroje* mala *lamelová zbroj* samonosnú konštrukciu. T. z., že jej perforované lamely (zo železa, bronzu, lakovanej kože, resp. rohoviny) neboli pripavené na kožený (či látkový) podklad, ale boli vzájomne spojené pomocou kožených remienkov (švihlov)¹¹⁶.

V druhej polovici 14. stor. pokračoval vývoj *plátového kabátca* viacerými smermi. Ich konečným vyústením bol vznik dvoch nových typov ochrannej zbroje: *brigantíny* a „*bielej*“ *plátovej* (plechovej) *zbroje trupu*. Obe boli prevzaté a ďalej vyvíjané v 15. stor. Ich spoločným znakom bolo, že siluetou kopírovali civilný odev. Ten celkovo zoštíhľoval postavu, stal sa priliehavejší a siahal približne do polovice stehien (respektíve do úrovne bedier). Dôležitým znakom ďalej bolo zvýšenie a zvýraznenie pása (pod ním na bedrách bol umiestnený rytiersky pás) a tiež zvýraznenie hrude a ramien (chrbta).

Zásadný význam pre poznanie vývojových typov a konštrukčných detailov *plátového kabátca/vesty* v druhej tretine 14. stor. majú nálezy z *Wisby* na ostrove *Gotland*. Švédskemu archeológovi Bengtovi Thordemanovi, ktorý tu, na mieste bitky z roku 1361, viedol v rokoch 1928 – 1931 archeologické výskumy, sa podarilo nájsť 25 kompletných, alebo takmer kompletných *plátových kabátcov*. Svoje zistenia zhrnul v už citovanej práci, ktorá je dodnes základnou svojho druhu.¹¹⁷

Vo vývoji *plátových kabátcov* prevážila ešte počas prvej polovice 14. stor. tendencia horizontálneho ukladania plátov. Dôležitú úlohu tu zohral typ *kabátca* s horizontálnymi plátmi kryjúcimi dolnú časť predného dielu a s vertikálnymi plátmi na hrudi. Zodpovedá typu *I Visby* a archeologicky je doložený aj nálezmi z hradu *Küssnach* vo Švajčiarsku, ktorý bol zničený v roku 1352¹¹⁸. Ešte pred polovicou 14. stor. bolo u vertikálnych hrudných plátov badať tendenciu spojenia do jedného samostatného plátu. Takéto riešenie *plátového kabátca* vidíme na viacerých nemeckých pamiatkach¹¹⁹. Pravdepodobne tu je počiatok kreácie samostatného predného plechu „*bielej*“ zbroje. Do samostatného hrudného plátu bol zrejme

¹¹⁵ Do strednej Európy sa *lamelová zbroj* dostala v 6. stor. prostredníctvom Avarov. THORDEMAN, ref. 85, s. 264-267, 270; viac: CSALLÁNY, D. *Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (I. rész)*. In Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve, 12-14, 1969-1971, s. 7-44; CSALLÁNY, D. *Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (II. rész)*. In Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve, 15-17, 1972-1974, s. 5-35. V Európe, v 14. stor., je používanie *lamelovej zbroje*, okrem *Byzantska* a ruských oblastí, doložené napr. vo *Švédsku* a v *Pobaltsku*. THORDEMAN, ref. 85, s. 268-270.

¹¹⁶ Spôsoby previazania lamiel pozri v THORDEMAN, ref. 85, s. 252, 254, 255.

¹¹⁷ THORDEMAN, ref. 85; THORDEMAN, B. *Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. II. Plates*. Stockholm-Uppsala : Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 1940. B. Thordeman rozdelil *plátové kabátce* do šiestich typov, pričom *typ V* predstavuje zbroj charakteru neskoršej *brigantíny* a *typ VI* je *lamelová zbroj*. *Typ I* je zložený z horizontálnych a vertikálnych plátov na prednom diele, *typy II - IV* predstavujú varianty *kabátcov* s vertikálnym plátovaním. THORDEMAN, ref. 117, s. 1.

¹¹⁸ THORDEMAN, ref. 85, s. 306-307.

¹¹⁹ Napr. náhrobok Otta von Orlamünde († 1340), Otta von Hürnheim († c. 1280) z rokov c. 1350-60; náhrobok Waltera von Bopfingen († 1359); náhrobok Rezza von Bechlingen († 1320) z rokov c. 1350-60. THORDEMAN, ref. 85, s. 314-316.

hneď na začiatku začlenený aj prvý horizontálny kovový pás a celok sa postupne predlžoval smerom k drieku¹²⁰. V šesťdesiatych rokoch 14. stor. sa objavili nemecké figurálne (rytier-ske) náhrobky s klenutými hrudnými plátmi. Oblasť brucha, slabín a bokov bola naďalej krytá menšími kovovými segmentmi. Jednotlivé kovové súčasti *kabátca* zostávali spolu spojené prostredníctvom látkovej (resp. koženej) vrstvy, na ktorej vnútornú stranu boli prinitované¹²¹. Súčasne sa objavili aj *plátové kabátce* s hrudným plátom prinitovaným na vonkajšiu stranu tejto vrstvy¹²². Ako príklad spomenutého typu môžeme uviesť *kabátec sv. Juraja* z pražských Hradčian, ktorý je zložený z väčších i menších obdĺžnikových lamiel, má zapínanie stredom zadného dielu (na remienky a pracky) a vypuklý hrudný plát, ktorý sa svojou veľkosťou a tvarom už približuje neskorším „bielym“ hrudným plechom (obr. III:4). *Kabátec* má (podobne ako napr. zbroj č. 1 z *Višby*) integrované náplecníky¹²³.

V ikonografii sa objavujú aj *plátové kabátce*, zložené výlučne z horizontálne uložených pásov lamiel¹²⁴. U nás máme tento variant plátovania doložený na zbroji *sv. Michala v Šiveticiach* (obr. II:3). Jeho *kabátec* sa skladá z hrudnej a sukňovej časti, zapínaný je pravdepodobne na chrbte. Hrudná časť je vystužená zhruba ôsmimi horizontálnymi radmi plátov, sukňová časť je dosť nejasná (poškodená maľba). Ďalším pekným príkladom, z osemdesiatych rokov 14. stor., je *plátový kabátec sv. Juraja* z maľby v *Turičkach* (obr. III:3). Oproti predchádzajúcemu má pomerne módný strih. Jeho krátke rukávy sú vzadu predĺžené do úzkych ozdobných cípov, podobným spôsobom je upravený aj dolný okraj sukňovej časti. Vystuženie trupu je naznačené siedmimi vodorovnými vlnovkami, ktoré zrejme poukazujú na poloblúkové vykrojenie dolného okraja kovových lamiel. Obdobný typ *plátového kabátca* zloženého s horizontálnych radov lamiel, ktoré ale tvoria vrchnú vrstvu *kabátca*, je zobrazený v niekoľkých ilumináciách *Viedenskej obrázkovej kroniky* (obr. III:1)¹²⁵. Ťažkoodenci vystupujúci v ilumináciách tohto manuskriptu však majú vo väčšine prípadov na krúžkových košeliach oblečené priliehavé suknice (niekedy z bohatej vzorovanej látky) bez rukávov, siahajúce do polovice stehien. Niektoré z nich majú na hrudi upevnené dve reťaze (na zaistenie meča a dýky). Tieto suknice môžeme s veľkou pravdepodobnosťou identifikovať ako *plátové kabátce*, a to aj napriek absencii hlavičiek nitov indikujúcich vystuženie (obr. III:2). V jednej z iluminácii je čiastočne zachytený chr-

¹²⁰ Tendencia spojenia hrudných a prvého horizontálneho plátu do jedného celku ja badateľná najmä na zbroji č. 2 z *Višby*. THORDEMAN, ref. 117, tab. 10-12. Zvyšky *plátového kabátca* s už pomerne veľkým hrudným plátom (datované medzi r. 1360-1380) sa našli na hrade *Hirschstein* pri *Pasove*. Na pláte sú upevnené štyri reťaze. http://www.hermann-historica.de/auktion/hhm52.pl?f=NR&c=59656&t=temartic_a_D&db=kat52_A.txt, 24.08.2008; ŽÁKOVSKÝ, P. *Hromadný nález najstarších platněřských prací z území Moravy (?)*. *Príspevek k poznání tzv. kombinovaných zbrojí*. In *Archaeologia historica* 34, 2009, s. 414, obr. 4:1; s. 415, 416.

¹²¹ THORDEMAN, ref. 85, s. 308-315.

¹²² Napr. postava rytiera v bamberskej katedrále (okolo r. 1370), figurálne náhrobky Alberta († 1374) a Konráda von Limpurg († 1376) na hrade *Komburg*. THORDEMAN, ref. 85, s. 324, obr. 341-343.

¹²³ THORDEMAN, ref. 85, s. 318, obr. 332; s. 319, obr. 333.

¹²⁴ Napr. u ozbrojencov v ilumináciách manuskriptu *MS. Bodl. 264 „Romanca o Alexandrovi“* (1338-1344), uloženom v univerzitnej *Bodleian Library* v *Oxforde* (51v, 55v a ďalšie; facsimile rukopisu dostupné na <http://image.ox.ac.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msbodl264>; 29.08.2010); u ozbrojenca na vyrezávanej lavici v katedrále vo *Verdene* (okolo r. 1360-1370) a inde. THORDEMAN, ref. 85, s. 310, obr. 316; s. 311, obr. 317; GRAVETT, McBRIDE, ref. 88, s. 13.

¹²⁵ DERCSÉNYI, ref. 57, s. 33, 78, 137 facsimilovej časti publikácie.

bát vojaka, ktorého *kabátec* má stredom zadného dielu naznačenú vertikálnu líniu otvorenia (rovnako umiestnené zapínanie je aj na jeho krúžkovej kapucni, obr. II:5)¹²⁶. Hoci väčšina ostatných vyobrazení nemá vonkajšie znaky poukazujúce na vystuženie, domnievame sa, že aj tu môže ísť o *plátové kabátce* nakoľko sa vizuálne nelíšia od predchádzajúcich. Ak by išlo o vypchávané vrchné suknice, bola by aspoň pri niektorých z nich naznačená línia prešitia¹²⁷. Okrem toho prešívaná látková zbroj, prípadne priliehavá vrchná suknicica, máva v ikonografii otvorenie stredom predného dielu. Obliekanie suknicice cez hlavu v tomto období je málo pravdepodobné. Niektoré z *plátových kabátcov* vo *Viedenskej obrázkovej kronike* nesú heraldické znamenia.

Uvedené doklady naznačujú, že zbroj trupu tvorená z lamelových segmentov sa počas druhej polovice 14. stor. rozšírila aj v uhorskom prostredí. V našej nástennej maľbe existuje viacero ďalších vyobrazení ozbrojencov s vrchným odevom evokujúcim (svojou siluetou, charakterom), že môže ísť o predmetný typ zbroje. Potvrdeniu tohto predpokladu však bráni buď značná schematickosť zobrazenia, alebo zlý stav zachovania maľby. Ako príklad môžeme uviesť odev uhorských vojakov v maľbách *Ladislavskej legendy* v *Kraskove*. Jedným z mála detailov, badateľných už len v obrysoch, je na červenom odevu (*plátovom kabátci*?) *sv. Ladislava*, ozdobne členený dolný okraj. Svojou siluetou sa však *Ladislavov* odev (a odev jeho spolubojovníkov) nelíši od *plátového kabátca sv. Michala* v nástennej maľbe v rovnakej lokalite (o ňom bude reč neskôr). Rovnaký vrchný odev môžeme vidieť aj u uhorských jazdcov v *Ladislavskej legende* v *Rimavskej Bani*, u dvojice kráľovských svätcov (*sv. Ladislav* a *sv. Štefan*) v *Rákoši* a inde¹²⁸.

Pri *plátových kabátoch* si teraz všimneme riešenie *ochrany chrbta* bojovníka. Na spomenutom kabátci *sv. Mórica z Magdeburgu* ju tvoria dlhé vertikálne lamely siahajúce od pásu približne pod úroveň lopatiek. Lamely, ako bolo vyššie uvedené, sú prinitované na pásoch vychádzajúcich z predného dielu a kryjúcich boky a chrbát. V strede chrbta sú dotykovo spojené a zaistené remienkami a prackami. Zadný diel je týmto vystuženými pásmi prekrytý. Rovnaký spôsob konštrukcie majú aj *plátové kabátce* typu *I až III Visby*. Nevýhodou tohto riešenia je, že nechráni vrchnú časť chrbta. Pokročilejšia forma, doložená na postave bojovníka na vyrezávanej lavici v katedrále vo *Verdene* (okolo r. 1360-70)¹²⁹, už má lamelami vystuženú aj vrchnú časť zadného dielu. Zadný diel je tu zároveň spojený s bočnými vystuženými časťami dvoma remienkami s prackou. Uvedené typy *plátových kabátcov* majú väčšinou vertikálne zapínanie stredom zadného dielu¹³⁰.

Inú vývojovú líniu predstavujú exempláre, ktoré majú otvorenie na bokoch a pleciah. Takéto *plátové kabátce* nájdené pri *Visby* zaradil B. Thordeman pod typ *IV*. Ich predný aj zadný diel je po celej ploche vystužený radmi vertikálnych lamiel¹³¹. Okrem zlepšenia ochrany chrbta (oproti typom *I - III*) ponúkal typ *IV Visby* aj jednoduchšie obliekanie, keď

¹²⁶ Iluminácia zobrazujúca oslepenie vojvodu *Álmoša* a jeho syna Bela. DERCSÉNYI, ref. 57, s. 106 facsimilovej časti publikácie.

¹²⁷ Tú možno ojedinele vidieť na vyčnievajúcim spodnom *gambesone/wamse*. DERCSÉNYI, ref. 57, s. 30, 31, 113 facsimilovej časti publikácie.

¹²⁸ Pozri pozn. č. 30, 51. PROKOPP, ref. 15, s. 25, obr. 15.

¹²⁹ THORDEMAN, ref. 85, s. 311, obr. 317; GRAVETT, McBRIDE, ref. 88, s. 13.

¹³⁰ Dve zbroje nájdené na hrade *Küssnach* boli zapínané na boku. THORDEMAN, ref. 85, s. 312, obr. 318-320.

¹³¹ Lamelové krytie chrbta je však zachované len u zbrojí č. 21, 22 a 23 typu *IV Visby*. THORDEMAN, ref. 116, obr. 95-116.

nositeľ nebol nevyhnutne odkázaný na cudziu pomoc. Pokračovaním tejto vývojovej línie je typ *V Visby* zapínaný na pleciah a stredom predného dielu¹³².

Niekedy v 70. rokoch 14. stor. sa na zbrojách trupu objavujú trojuholníkové/srdcovité pláty kryjúce vrchnú časť bojovníkovho chrbta. Zachované exempláre mávajú po obvode a aj cez svoju plochu rad nitov slúžiacich na upevnenie vrchnej krycej látky. Na niektorých plátoch sa zachovali aj prinitované pracky (na hornom okraji a v strede plátu) napovedajúce, že trojuholníkový plát mohol byť k zbroji pripevňovaný (aj) ako samostatný dielec. Spôsob jeho upevnenia, respektíve integrácie do *plátového kabátca* nie je zatiaľ uspokojivo vyriešený, nakoľko sa nám nezachovala žiadna kompletná zbroj tohto typu a taktiež chýbajú dostatočne preukazné ikonografické doklady¹³³.

Archeologické nálezy a zachovaná ikonografia dokumentujú niekoľko spôsobov zapínania *plátových kabátcov*. Okrem spomenutého zapínania na remienky a pracky je doložené aj šnurovanie¹³⁴ a na niektorých zbrojách z *Visby* je k hornému okraju plátu/lamely, v mieste otvorenia, prinitované kovové očko. To pravdepodobne slúžilo na prevlečenie šnúrky/remienka fixujúceho vystuženú bočnú časť o zadný diel *kabátca*¹³⁵. V domácich obrazových prameňoch nám nateraz chýba vyobrazenie spôsobu a detailov zapínania *kabátca*. Môžeme o nich uvažovať len v teoretickej rovine, a to na základe vonkajších charakteristík a typologickej podobnosti s uvedenými *plátovými kabátcami* západnej proveniencie.

Hrudné pláty *plátových kabátcov* sa v priebehu poslednej tretiny 14. stor. postupne zväčšovali a vývoj spel k vzniku *predného plechu* kyrysu. Ten bol typický svojím vypuklým tvarom s najväčším vyklenutím v spodnej časti. Nadalej zostával potiahnutý vrchnou látkovou vrstvou a prostredníctvom nej spojený so sukňovou lamelovou časťou (tzv. *šorc*) kryjúcou čiastočne oblasť brucha a bedier. Originálny taliansky hrudný plát tohto druhu je zachovaný v *Bayerisches Nationalmuseum* v *Mníchove*. Vrchnú textilnú vrstvu tvorí hrubé plátno, na ktorom je červený zamat. Hrudný plát je k nej pripevnený ozdobnými nitmi usporiadanými do oblúka na ľavej i pravej strane (svojej) plochy. *Šorc* je zložený zo šiestich úzkych lamiel. Na ľavom ramene sú tri malé železné pláty a ornamentálny výstupok s kolíkom určeným pre zaistenie k zadnému plátu. Na pravom ramene je zachovaný kúsok kože s prinitovaným pántom. Zbroj dotoval B. Thordeman k roku 1400. Jej zadný plát sa nezachoval¹³⁶. Približne z rovnakého obdobia pochádzajú štyri unikátne *hrudné plechy*, ktoré má vo svojich zbierkach *Vlastivědné muzeum* v *Olomouci*¹³⁷. Podobne ako mníchovský exemplár majú vypuklý tvar s najväčším vyklenutím v spodnej časti. Vrchná textilná vrstva sa nezachovala, jej pôvodnú prítomnosť však dokladá množstvo drobných nitov a otvorov po nitoch umiestnených popri okrajoch plechov. Na *plechoch* sa nachádza aj niekoľko funkčných prvkov zachovaných taktiež torzovito. Ide o úchytky na upevnenie opierky (závesného háku) kopije (zachované na troch exemplároch *plechov*), pracky slúžiace pravde-

¹³² Ide o zbroj č. 24. THORDEMAN, ref. 117, obr. 117-132.

¹³³ Sumár a analýzu známych exemplárov trojuholníkových chrbtových plátov naposledy podal ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 425-429. Tam aj (na s. 427, obr. 14) rekonštrukcia podoby ochrany chrbta s použitím tohto plátu.

¹³⁴ ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 429.

¹³⁵ THORDEMAN, ref. 85, s. 212-213.

¹³⁶ THORDEMAN, ref. 85, s. 315, 321; EDGE, PADDOCK, ref. 100, s. 76. http://www.fioredeiliberi.org/gallery2/main.php?g2_view=core.ShowItem&g2_itemId=10656,03.01.2007.

¹³⁷ Plechy boli pravdepodobne nájdené v druhej polovici 19. stor. v katastri obce *Brodek* pri *Přerove* spolu s ďalšími súčasťami raných plátových zbrojí. Celý súbor militárií odborne spracoval ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 409-444.

podobne na fixáciu ťažkej jazdeckej prilby a ochrany slabín nositeľa zbroje (zachované na jednom *plechu*) a nakoniec o závesné krúžky (1 a 3), ktorých funkcia je nejasná (zachované na dvoch *plechoch*). Súčasťou nálezového celku z olomouckého múzea je aj opierka kopije, aplikovateľná na všetky tri *predné plechy* majúce úchytky na jej upevnenie¹³⁸.

Z okrajovej oblasti bývalého Uhorska máme tento pertraktovaný typ zbroje ikonograficky doložený až okolo roku 1420 v slovinskej lokalite *Ptujska Gora* (obr. III:5). Má ho oblečený spiaci kušostrelec v scéne *Zmŕtvychvstanie. Hrudný plech*, obdobného tvaru ako predchádzajúce spomenuté, je k vonkajšiemu krytiu prinitovaný rovnakým spôsobom ako na mníchovskom exemplári. Má však, oproti nemu, dva rady do oblúka usporiadaných nitov na každej strane. *Šorc* tvoria tri širšie horizontálne pásy a (dolný) rad ozdobných poloblúkových lamiel.

Sukňová časť tohto predchodcu „bielej“ (látkou nepokrytej) plátovej zbroje trupu mala aj druhý konštrukčný variant, ktorý predstavovali drobné obdĺžnikové lamely prinitované taktiež na vnútornú stranu vrhnej látkovej (respektíve koženej) vrstvy¹³⁹.

Na Slovensku zatiaľ jednoznačný obrazový doklad tejto zbroje nemáme. S určitou rezervou by sme ju mohli predpokladať napr. pri postave *sv. Juraja* v nástennej maľbe kostola benediktínskeho kláštora v *Hronskom Beňadiku* (obr. IV:1). Vypuklý tvar hrudnej časti jeho vrchného odevu naznačuje, že tento má pevný podklad, najpravdepodobnejšie kovový.

Iný variant látkou potiahnutej plátovej zbroje (okolo r. 1400) je uložený v *Metropolitan Museum of Art v New Yorku*¹⁴⁰. Tento exemplár, podobne ako spomenutý mníchovský talianskej proveniencie, je zapínaný stredom predného dielu pomocou remienkov s prackami (rovnakým spôsobom, na bokoch, je spojený so zadným dielom). *Hrudný plech* je teda rozdelený na dve polovice. *Šorc* tvoria na prednom diele štyri väčšie vertikálne pláty.

PLÁTOVÁ ZBROJ

Koniec 14. stor. je obdobím, kedy vývoj ochranného odevu definitívne smeroval k vytvoreniu *celoplátovej kovovej zbroje*. Jej jednotlivé konštrukčne dotvorené časti sa najskôr objavili v severnom Taliansku. V dvadsiatych rokoch 15. storočia sa tu začala vyrábať kompletná „biela“ plátová zbroj. Lombardsko so svojou metropolou Milánom sa tak stalo jedným z dvoch hlavných európskych centier platniarskeho remesla. Rané *talianske zbroje* boli charakteristické striedmymi gotickými líniami, vypuklým hrudným plechom (tzv. „husie brucho“) a prevažne absenciou ochrany pliec (tú tvorila len krúžková košeľa a čiastočne krúžková kapučňa/záves prilby). Ich základnú siluetu prevzali a do špecifických foriem ďalej rozvinuli nemeckí zbrojáři.

I keď sa biely (nekrytý) *hrudný plech* objavil už okolo roku 1370, do dvadsiatych rokov 15. stor. bol samostatne (či spolu so *zadným – chrbtovým plechom*), používaný pomerne

¹³⁸ ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 411, obr. 2; s. 412, obr. 3; s. 413; 419-421; s. 424, obr. 12; s. 425.

¹³⁹ Zachovaný originál takto riešenej zbroje z 15. stor. pochádza zo zbierok berlínskeho *Zeughausu*. THORDEMAN, ref. 85, s. 327, obr. 349, 350.

¹⁴⁰ FUNCKEN, L.-FUNCKEN, F. *Le Costume, l'armure et les Armes au Temps de la Chevalerie. I du huitième au quinzième siècle*. Casterman 1977, s. 137, obr. 1. http://www.metmuseum.org/Works_of_Art/viewOne.asp?dep=4&item=29.154.3&viewmode=0&isHighlight=1, 03.01.2007.

zriedkavo¹⁴¹. **Zadný plech**, ktorý sa pravdepodobne vyvinul rovnakou cestou (teda spájaním jednotlivých lamiel *plátového kabátca* do väčšieho celku) je doložený až na začiatku 15. storočia¹⁴². Najstarší, fyzicky zachovaný *hrudný plech*, nachádzajúci sa v zbrojnici juhotirolského hradu *Churburg*, je datovaný medzi roky 1380 – 1390. Pozostáva z 9 plátov. K najväčšiemu centrálnemu, ktorý je zaguľatený, sa pripájajú po jeho stranách (smerom dozadu) štyri ďalšie vzájomne sa prekrývajúce pláty. Sú spojené nanitovaním cez kožené remienky, čo umožňuje ich obmedzenú pohyblivosť. Horný okraj stredového plátu je vyhnutý dopredu a tvorí výraznú hranu slúžiacu k ochrane hrdla bojovníka. Pred ním (pod krkom) je nanitovaná nízka kovová lišta v tvare V, ktorá mala zabrániť sklzu protivníkovej zbrane na krk nositeľa. Na prvom pláte od stredového vpravo je pripevnený 8 cm dlhý sklápací hák (opierka) pre uloženie kopije. Ide o dva typické rysy neskorších hrudných plátov vyskytujúce sa bežnejšie až po roku 1420. Každý plát je lemovaný mosadzným nápisovým štítkom. Plech je zvnútra vyložený pôvodnou kožou, pridržiavali ho 2 remene, ktoré sa krížili na chrbte nositeľa. Pásky zaisťovali časť nad bedrami a okolo chrbta. V churburskej zbrojnici sa nachádza aj druhý *hrudný plech*, datovaný k roku 1400. Tento je vytvorený z jedného kusa ocele, má vypuklú (pologuľatú) formu a taktiež lištu proti sklzu zbrane¹⁴³.

Samostatný *hrudný plech plátovej zbroje* máme v Uhorsku ikonograficky doložený napr. na figurálnom náhrobku Mikuláša Gorjanského († 1386, obr. IV:3). *Plech* má už „klasický“ (mierne) vypuklý tvar, v strede lomený vertikálnou hranou, ktorá dole obojstranne prechádza do oválneho dolného okraja. V plecnej časti je *plech* rozčlenený do dvoch – troch malých plátov. V oblasti hrude sa nachádzajú dve úchytky pre reťaze prichytávajúce meč a dýku. *Hrudné plechy* obdobného tvaru (ale už bez reťazí) môžeme vidieť aj na ďalších, mladších domácich pamiatkach (napr. v *Ladislavská legenda* v Bijacovciach, obr. V:1; postava rytiera z *budínskeho súboru sóch*, obr. IV:4; *pašiový oltár z Hronského Beňadika* a in.).

Najstaršie nám nateraz známe vyobrazenie *zadného plechu* kyrysu z územia Slovenska sa nachádza v maľbe *Ladislavskej legendy* v Bijacovciach (postava sv. Ladislava, obr. V: 1).

Samostatným typom ochrannej zbroje trupu, ktorý vznikol z plátových kabátcov, je **brigantína**. Je charakteristická množstvom malých vzájomne sa prekrývajúcich kovových doštičiek väčšinou obdĺžnikového tvaru, prinitovaných na vonkajšiu vrstvu z hrubého plátna zakrytého zvyčajne nejakým jemnejším materiálom. Veľkosť a uloženie doštičiek umožňovali, v porovnaní s predchádzajúcimi typmi plátových kabátcov, väčšiu flexibilitu pohybu. Za prototypy *brigantíny* môžeme považovať napr. zbroj sv. Juraja z pražských *Hradčian* (obr. III:4) a tiež niektoré nálezy kabátcov z *Wisby*¹⁴⁴. Jedným z najstarších, v origináli (aj s vrchným krytím) zachovaných, exemplárov je *brigantína* patriaca pôvodne francúzskemu kráľovi Karolovi VI. z r. 1380¹⁴⁵. Skladá sa z množstva obdĺžnikových, prevažne horizontálne nitovaných kovových segmentov. Vertikálne pláty sú umiestnené okolo

¹⁴¹ P. Klučina túto skutočnosť vysvetľuje tým, že zbrojáři ešte nevedeli väčší plech dostatočne kvalitne povrchovo upraviť. KLUČINA, ref. 72, s. 333. Podľa P. Žákovského mala vrchná látková vrstva na plátovej zbroji primárne zabrániť rozpáleniu pomerne veľkej plochy plechu. ŽÁKOVSKÝ, ref. 120, s. 416.

¹⁴² BLAIR, ref. 74, s. 61.

¹⁴³ BLAIR, ref. 74, s. 60, 61; KLUČINA, ref. 72, s. 337.

¹⁴⁴ Ide najmä o zbroje č. 21-24. THORDEMAN, ref. 120, tab. 93-132.

¹⁴⁵ <http://www.mallet-argent.com/images/brig%20and%20gauntlets.jpg>, 24.08.2008.

priekrčníka a prieramkov. *Brigantína* pôsobí pomerne objemne (nemá zvýraznený pás), jej sukňová časť pod pásom je krátka. Zapínanie (šnůrkami a remeňom s prackou) prechádza stredom predného dielu.

Zaujímavým príkladom *plátového kabátca/brigantíny* (?) je zbroj, ktorú má oblečenú *sv. Michal* v maľbách v *Kraskove* (obr. II:4). Oproti *brigantíne* Karola VI. je vypasovanejšia, jej spodná sukňová časť siaha do polovice stehien. Plátové vystuženie je na hrudi uložené do horizontálne – kosmých pásov stúpajúcich z oboch strán smerom k stredu. Tu je zvislou čiarou naznačené otvorenie. Spodná časť, s horizontálnymi pásmi, je smerom k stredu predĺžená. K jej dolnému ozdobne ukončenému okraju sú pripojené kosmo zrezané obdĺžnikové lamely.

LÁTKOVÁ PREŠÍVANÁ ZBROJ

K najstarším (a najjednoduchším) spôsobom zlepšenia ochrany tela bojovníka patrí znásobenie vrstiev textilného odevu, respektíve jeho kombinácia s odevnou vrstvou z iného materiálu (najčastejšie s kožou). V pokročilej forme už ide o samostatný vrchný odev so zväčšeným objemom (hrúbkou), dosiahnutým spôsobmi, ktoré si popíšeme nižšie.

Funkčne i tvarovo vyvinutá forma vrchnej látkovej zbroje, v západnej ikonografii doložená od 13. storočia, sa kreovala z odevu noseného pod krúžkovou košeľou, ktorý je v písomných prameňoch západnej proveniencie označovaný ako *gambeson*, *aketon* či *wams*. Tieto pomenovania, na Západe už modifikované, majú orientálny pôvod a poukazujú na odev vyrobený z bavlny¹⁴⁶. Na základe neskorších prameňov vieme, že ide zrejme o poukaz na vnútornú bavlnenú vypchávku umiestnenú medzi dvoma vrstvami látky odevu. V podmienkach európskeho Západu, pravda, bola táto vypchávka predovšetkým vlnená. Funkciou *gambesonu/wamsu* bolo jednak zmierňovať tlak kovových súčastí zbroje na telo a taktiež tlmiť údery zbraní protivníka¹⁴⁷. Rozloženie vypchávky muselo byť riešené tak, aby neprekážalo pohybu. T. z., že bola obmedzená predovšetkým hrúbka odevu v ohýbaných častiach. Strih *gambesonu/wamsu* v tomto období zrejme vychádzal zo strihu jednoduchej tuniky, ktorá mala zvyčajne tvar písmena „T“. Trupová časť bola pomerne široká, takže sa odev obliekal cez priekrčník. Prešívanie, ktoré držalo pokope všetky vrstvy, bývalo najčastejšie vertikálne, tiež vodorovné či inak riešené. V prednej a zadnej časti (menej často na bokoch) bol *gambesom/wams*, kvôli jazde na koni, rozstrihnutý.

¹⁴⁶ Názov *aketon* je odvodený z arabského *al-qutum*. KLUČINA, ref. 72, s. 182, 183. Modifikovaný tvar tohto slova je aj v súčasnej angličtine výrazom pre bavlnu (*Cotton*). Taktiež pomenovanie *gambeson*, zo starofrancúzskeho *wambais*, je poukazom na bavlnenú vypchávku suknice. *Wambais* je odvodené z gr. *pambax* (bavlna). V nem. písomných prameňoch sa objavuje iný variant tohto pomenovania – *wams*. KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 83.

¹⁴⁷ KLUČINA, ref. 72, s. 182, 183. Vypchávanie *gambesonu* mohlo tlmiť údery iba čiastočne. V kombinácii s krúžkovou košeľou (príp. ešte ďalšou vrstvou) dávalo bojovníkovi väčšiu šancu vyviaznuť bez ujmy napr. pri zásahu šípom, resp. mečom do „mäkkej“ časti tela. Pri priamom údere zasahujúcim kosti však dochádzalo zväčša k ich fraktúre.

Pravdepodobne jedny z najstarších vyobrazení vrchných *prešivaných odevov* sa nachádzajú v ilumináciách tzv. *Maciejowského biblie* z obdobia okolo r. 1250¹⁴⁸. Vo výjavoch zo *Starého zákona* tu vystupujú peší bojovníci oblečení v *prešivaných sukniach/tunikách* niekoľkých variantov. Ďalšie významné pramene, ktoré zachytávajú rané formy tohto druhu zbroje, sú nemecký *Codex Manesse* a nástenné maľby na hrade *Sabbionara* (Avio) v južnom Tírolsku¹⁴⁹.

Vrchné *prešivané suknice* mali už v 13. stor. niekoľko strihových variantov. Buď išlo o klasický strih *Waffenrocku* – bojovej (rytierskej) suknice bez rukávov, alebo v inej úprave mala *prešivaná suknicica* krátke či dlhé rukávy. Z funkčného hľadiska mohli byť tieto varianty hlavným ochranným odevom trupu bojovníka, alebo dopĺňali iný typ zbroje (*krúžkovú, cuir bouilly, neskôr plátovú*). Rozdiel medzi spodným *gambesonom/wamsom* a vrchnou *prešivanou tunikou/suknicou* bol spočiatku pravdepodobne len v hrúbke vnútornej vycpávky.

Pre prvú polovicu 14. stor. nemáme žiadne konkrétne údaje o používaní, či podobe vrchných *prešivaných tuník/suknic* na našom území. Ak sa však objavili (napr. vo výstroji mešťanov), zrejme sa ich tvar veľmi nelíšil od exemplárov zobrazovaných v spomenutom *Codexe Manesse*.

Tesne pred polovicou 14. stor. dochádza v odievaní k výrazným štýlovým zmenám. Vrchný mužský odev sa začína značne skracovať. V hornej časti je zúžený, má zvýšený a zvýraznený pás, v úrovni bedier sa naopak rozširuje, a to klinmi rozmiestnenými rovnomerne dookola. Na bedrách je odev prepásaný. Rukávy, od lakt'a úzke, sa zapínajú okrajom na rad gombíkov. Keďže v hornej časti zúžený odev už nebolo možné prevliecť cez hlavu, začal sa zapínať (prevažne na gombíky) stredom predného dielu. Celková silueta bola dotvarovaná vycpaním hrudnej časti, chrbta a pliec¹⁵⁰. Nový odevný štýl vznikol vo Francúzsku

¹⁴⁸ *Maciejowského biblia*, v literatúre známa tiež ako *Morganova biblia* (podľa miesta jej uloženia v *The Piermont Morgan Library, New York*, pod signatúrou Ms M.638), *Kniha kráľov*, resp. *Križiacka biblia* patrí medzi najvýznamnejšie stredoveké iluminované manuskripty. Vznikla vo Francúzsku, v období vlády Ľudovíta IX. a obsahuje 283 miniatúr výjavov od *Genesis* až po *príbeh o Dávidovi a Absolónovi* v *Druhej knihe Samuelovej*. Facsimile: COCKERELL, PLUMMER, ref. 79. Postavy bojovníkov odetých vo vrchných *prešivaných sukniach/tunikách* vystupujú v miniatúrach na fol. 3 r., 3 v., 4 v., 9 v., 10 r., 10 v., 14 r., 14 v., 24 r. a v ďalších.

¹⁴⁹ *Codex Manesse* (nem. *Grosse Heidelberger Liederhandschrift*, uložený v *Universitätsbibliothek Heidelberg*) vznikol medzi r. 1300 – 1330 v Zürichu a obsahuje najrozsiahlejšiu zbierku piesní v strednej hornej nemčine (od 140 autorov z 12. až zač. 14. stor). Facsimile: KOSCHORRECK, W. – WERNER, W. (Hrsg.). *Codex Manesse – die große Heidelberger Liederhandschrift. Vollständiges Faksimile des Codex Palatinus Germanicus 848 der Universitätsbibliothek Heidelberg*. 3 Bde. Frankfurt am Main : Insel Verlag 1975–1981. V elektronickej podobe (na základe facsimilového vydania) je rukopis dostupný na <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/>; 18.02.2010. Oproti strihovo relatívne vyvinutému *prešivanému odevu* z *Maciejowského biblie*, majú bojovníci v miniatúrach *Codexu Manesse* oblečené jednoduché *gambesony/wamsy*, ktoré sa svojou formou evidentne nelíšia od vycpávaného odevu noseného pod krúžkovou košeľou. Tieto *prešivané tuniky* slúžia buď ako samostatný vrchný odev (fol. 229 v.), alebo na nich majú bojovníci oblečenú ešte ďalšiu textilnú vrstvu – suknicu s rukávami (fol. 43 v., 188 r., 201 r., 273 r., 318 r., 359 r.). Nástenné maľby na hrade *Sabbionara* v Avio vznikli okolo r. 1340. Pri vrchných *tunikách/kabátcoch*, ktoré tu majú oblečené peší ozbrojenci, zaujme, okrem strihu, najmä variabilný spôsob prešitia. NICOLLE, D. – HOOK, Ch. *Italian Militiaman 1260-1392*. Oxford : Osprey Publishing 1999, s. 48, 49; NICOLLE, D. – EMBLETON, G. A. *Italian Medieval Armies 1300-1500*. Oxford : Osprey Publishing 2000, s. 12.

¹⁵⁰ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia ubiorów*. Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1968, s. 148, 149; KYBALOVÁ, ref. 146, s. 139, 140.

sku, odtiaľ sa však rýchlo rozšíril do Anglicka, Nemecka a iných krajín. Lokálne zvláštnosti potom prispeli k utváraniu „národnej“ módy.

Domáca ikonografia ukazuje, že nový módný štýl (v dvorskom prostredí, najmä jeho taliansky variant) sa rýchlo rozšíril aj v Uhorsku. Impulzom k tomu bola nepochybne kultúrna orientácia vládnucej anjouovskej dynastie a intenzívnejšia kultúrna interakcia so západnou Európou v tomto období. Nový typ vrchného mužského odevu – *kabátec*, môžeme vidieť už napr. v nástenných maľbách v Podolínci z polovice 14. stor. Odev vysokej šľachty ukazujú početné iluminácie *Viedenskej obrázkovej kroniky*, odev mešťanov je zobrazený napr. na *relikviári sv. Šimona zo Zadaru* (r. 1380)¹⁵¹.

Zmeny civilného odevu sa bezprostredne premietli aj do vojenského odievania. Vojenské odevy svojou siluetou (a nepochybne i strihom) kopirovali civilné. Rozdiel bol zrejme len v intenzite a spôsobe vypchania, znásobenia vrstiev, či použití (skombinovaní) iných materiálov. Popri *prešivaných kabátoch* s dlhými rukávami sa ďalej používali aj strihové variácie s krátkymi rukávami, alebo bez rukávov. Tieto *suknice*, resp. *vesty* však mali väčšinou zhodné charakteristiky – zvýšený a zvýraznený pás, zvýraznený hrudník a zapínanie stredom predného dielu.

Od druhej polovice 14. stor. výrazne narastá počet termínov označujúcich vrchný látkový, zväčša vojenský odev. V západnej Európe (Burgundsko, Francúzsko, Anglicko) sa v 14. – 15. stor. objavujú termíny *jack*, *pourpoint*, *heuk*, *gambeson*, *akton*, *hacketon*¹⁵². V susedných českých a nemeckých oblastiach môžeme nájsť termíny *tlustý/tvrďý kabát*, *smolník*, *ioppe mit beche*¹⁵³, *Lendner*, *Wappenrock* alebo *Ritterrock* (obmena fr. *Cotte d'armes*)¹⁵⁴. Špecifikom je Taliansko, kde už v 13. a počas 14. stor. existovalo viacero typov prešivaných odevov s vlastnými osobitnými označeniami (*giubetta*, *giupon*, *perpunto*, *strapecta*, *zuppa* a in.)¹⁵⁵.

Spomenuté termíny používali stredovekí autori často voľne, pričom jedným termínom mohli pomenovať viac druhov odevov, alebo naopak, jeden druh odevu pomenovali viacerými názvami. Preto sa často nedá jednoznačne určiť (ak to nevyplýva z kontextu, alebo chýba bližšia špecifikácia) o aký odev v skutočnosti ide.

Z poslednej tretiny 14. stor. sa unikátne dochovali tri vypchávané a prešivané odevy, z ktorých minimálne u jedného máme doloženú vojenskú funkciu. Všetky majú podobný spôsob konštrukcie, odlišujú sa však strihom.

¹⁵¹ DERCSÉNYI, ref. 57; STEMLER, ref. 63, s. 148, 300, 331(?); <http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index150.html>;

<http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index1171.html>;

<http://mek.niif.hu/01900/01949/html/index429.html>; 31.08.2010.

¹⁵² EMBLETON, ref. 82, s. 26, 64.

¹⁵³ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, s. 54, 55.

¹⁵⁴ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 261. Názvy *Wappenrock/Waffenrock/Cotte d'armes* objavujúce sa počas 14. stor. nemožno, podľa nášho názoru, aplikovať výlučne na jeden druh vrchného odevu ťažkooodenca. Okolo polovice 14. stor., keď dochádza k zásadnej zmene módného štýlu mohol *Wappenrock* označovať tak voľnú vrchnú suknicu starého typu (*surcoat*), ako aj skrátenu, priliehavú suknicu majúcu niektoré spoločné znaky s modernými vypchávanými kabátami (pričom oba typy mohli niesť heraldické znamenia). Podobne nejednoznačný výklad možno uviesť aj pri iných dobových pomenovaniach.

¹⁵⁵ NICOLLE, HOOK, ref. 149, s. 55, 60, 61.

Prvým je *kabátec*, ktorý patril Eduardovi z Woodstocku (1330 – 1376) známemu pod prezývkou „Čierny princ“, synovi anglického kráľa Eduarda III. Pôvodne sa nachádzal v katedrále v *Canterbury*¹⁵⁶. Jeho strih (na základe vizuálneho pozorovania) je pomerne jednoduchý. Siahla približne pod úroveň bedier, má, v súlade s dobovou módou, zúžený pás, zapínanie (šnurovaním cez rad dierok) stredom predného dielu a krátke rukávy¹⁵⁷. Korpus odevu bol vyrobený z ľanového plátna a vypchaný mäkkou ovčou vlnou. Naň, ako vrchná vrstva, sa použil modrý a červený zamat, predstavujúci polia štvrtého erbu Francúzska a Anglicka¹⁵⁸. Heraldické figúry (francúzske ľalie a anglické leopardy) vystrihnuté z tkaničky pretkávej striebornou a zlatou niťou boli našité pred vertikálnym prešitím a olemované tenkou zlatou šnúrkou. Každá štvrtina predného a zadného dielu je prešitá 8x, krátky rukáv 7x. Zvnútra je odev podšitý saténom¹⁵⁹. Podľa C. Blaira bol *kabátec* pôvodne predĺžený asi do polovice stehien, tak ako je to vidno na princovom figurálnom náhrobku (spodná časť – laločnatý dolný okraj podľa C. Blaira chýba). Predĺžené (až k zápästiu) mohli byť taktiež aj krátke rukávy.

Ďalším zachovaným exemplárom je *kabátec*, ktorý okolo roku 1400 pravdepodobne uložil do katedrály v *Chartres* francúzsky kráľ Karol VI. „Šialený“ (1368 – 1422). Na rozdiel od *kabátca Čierneho princa* má dlhé voľné rukávy so zúžením ku zápästiu a voľnú, mierne rozšírenú sukňovú časť siahajúcu asi do úrovne kolien. Dolný okraj je upravený do vlnovkovej línie. Odev má obdobný spôsob konštrukcie (z ľanu a vlnenej vypchávky) ako predošlý, avšak ako vrchná vrstva bol použitý karmínový hodvábný damašok s medailónikmi obsahujúcimi heraldické vtáky lemované rastlinnými motívmi. Damaškom je obalených aj 25 drevených gombíkov našitých v línii zapínania po celej dĺžke okraja pravého predného dielu. Gombíky sú nad pásom diskovito vyklenuté, pod pásom ploché. Na ľavej strane sukňovej časti *kabátca* sa nachádzajú dva prierezy pre upevnenie remeňov pošvy meča. Na ľavej strane hrude bola pôvodne umiestnená pozlátená maska leva držiaca prsteň, z ktorého vychádzala reťaz prichytávajúca meč. Táto súčasť bola odstránená počas Veľkej francúzskej revolúcie¹⁶⁰.

Snaha čo najviac zvýrazniť konkrétne časti tela (v súlade s dobovými módnymi požiadavkami) a súčasne zachovať dostatočnú pohyblivosť viedla počas 2. polovice 14. stor. ku vzniku pomerne zložitých foriem vrchných odevov.

¹⁵⁶ *Waffenrock* patril k súčasťam výzbroje a výstroje *Čierneho princa*, ktoré boli v čase jeho smrti (r. 1376) zavesené nad jeho sarkofágom v canterburskej katedrále. Ako dokázal P. Post, ide o autentický exemplár používaný (spolu s *vedrovou prilbou*) *Čiernym princom* (na rozdiel od štítu, ktorému chýbajú remene na jeho držanie). POST, P. *Der Waffenrock des „Schwarzen Prinzen“ in der Kathedrale von Canterbury*. In *Zeitschrift für historische Waffen-und Kostümkunde*. Neue Folge, Band 2 (11), 1927, č. 7, s. 153-156. V roku 1954 bola vytvorená kópia *Waffenrocku*, ktorá bola, namiesto originálu, zavesená nad hrobkou *Čierneho princa*.

¹⁵⁷ Predný aj zadný diel je zložený zo štyroch častí, rukávy sú zrejme jednodielne. P. Post uvádza nasledovné rozmery *kabátca*: dĺžka 90 cm, šírka pleca (šírka plecnice + dĺžka rukáva, pozn. V. Čepela) 35 cm, priemer pásu (1/2 obvodu pásu, pozn. V. Čepela) 44 cm, priemer dolného kraja (1/2 obvodu sedu, pozn. V. Čepela) 58 cm. POST, ref. 156, s. 153.

¹⁵⁸ Anglický kráľ Eduard III. ho začal používať od r. 1340, aby zdôraznil svoje nároky na francúzsky trón.

¹⁵⁹ POST, ref. 156; GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 150-151; <http://www.forest.gen.nz/Medieval/articles/garments/blackprince/blackprince.html>, 24.08.2008.

¹⁶⁰ EMBLETON, ref. 82, s. 26, 27, obr. H. <http://www.forest.gen.nz/Medieval/articles/garments/charlesVI/CharlesVI.html>, 25.08.2008.

Príkladom takéhoto komplikovaného riešenia strihu (až 28 častí) je *kabátec* bretónskeho vojvodu *Karola z Blois* (1318 – 1364) uchovávaný v *Musée Historique des Tissus de Lyons*. *Kabátec* má módný strih poslednej tretiny 14. stor. so zvýrazneným hrudníkom, osím pásom a rukávmi hlboko vsadenými do dielov trupu. Zapínaný je stredom predného dielu drevenými gombíkmi, ktoré sú rovnako upravené ako gombíky na *kabátci Karola VI.* (t. z. obalené vrchnou látkou, nad pásom vyklenuté, pod pásom ploché). Rovnaké gombíky sú použité aj na zapínaní rukávov siahajúcom nad úroveň lakt'a. Ako vrchná krycia látka bol použitý hodvábnny damašok, dnes už značne vyblednutý, so vzorom heraldických levov a vtákov umiestnených v medailónoch. Aj keď je *kabátec Karola z Blois* pravdepodobne civilným odevom, jeho strihové riešenie bolo podľa všetkého použité aj pri vojenských kabátoch (spodných či vrchných)¹⁶¹. Okrem ikonografie tomu napovedá predovšetkým samotná konštrukcia jeho rukáva umožňujúca veľmi dobrý pohyb ruky (a teda manipuláciu so zbraňou ...). Rukáv sa skladá z 10 častí, ktoré tvoria dva väčšie dielce spojené v línii ohybu lakt'a. Kľúčovým na dosiahnutie pohyblivosti ramena je spôsob vytvarovania hlavice a jej vsadenie do trupu kabátca. Dobrý pohyb ramenného kĺbu umožňuje jednak to, že hlavica rukáva tvorí výraznú časť predného a zadného dielu trupu (miestom kĺbu tak neprechádza prieramkový šev spôsobujúci sklon línie rukáva a plecnice), ako aj systém klinov vytvárajúci z hlavice rukáva široký lievik. Jeho priehyb prechádza podpazuším a kryje sa s vrcholom podpazušného klinu. Ruku je možné vďaka takejto úprave bez obmedzenia zdvihnúť vysoko nad úroveň hlavy¹⁶².

Najstaršie vyobrazenia vrchného prešivaného odevu, pri ktorých sa dá identifikovať jeho vojenská funkcia, máme v uhorskom prostredí doložené až počas poslednej štvrtiny 14. stor. Na území Slovenska napr. v reliéfe západného portálu *Dómu sv. Alžbety v Košiciach* (obr. VI:1), v maľbách *Kristologického cyklu vo Švábovcich* a *Legendy o sv. Dorote v Levoči* (VI:3)¹⁶³. Vo všetkých prípadoch majú *prešivané kabátce* oblečené paholkovia a vojaci. Vo *Švábovcich* sú jednofarebné alebo členené *miparti*, siahajú do polovice stehien a kopírujú siluetu tela so zvýraznením vyššie položeného pásu. Badateľné je ich husté vodorovné prešítie (ojedinele je trup prešitý zvislo). V Levoči už majú *prešivané kabátce*, popri úzkom páse, zvýraznený aj hrudník. Strihovo variabilne sú riešené rukávy a krátka sukňová časť, ktorá je horizontálne prešitá.

Pekné vyobrazenia *prešivaných kabátcov* pochádzajú zo slovinských lokalít *Turnišče, Martjanci* a *Selo* a z rumunského *Mălincravu*.

V *Turnišči*, v maľbách *Ladislavskej legendy*, ich majú oblečené tak uhorskí vojaci, ako aj Kumáni¹⁶⁴. Tvar *kabátcov* zodpovedá dobovej móde. Sú pomerne priliehavé, siahajú

¹⁶¹ V ikonografii to naznačuje línia všítia rukáva hlboko do trupu kabátca, i keď šev klinu nevidno.

¹⁶² GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 152, obr. 177a; s. 153; EMBLETON, ref. 82, s. 26; 27, obr. E, F, G. *Kabátec* je postdatovaný po smrti vojvodu v bitke pri Auray v r. 1364.

¹⁶³ DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 2, obr. 136, 137; RÜTTKAY, ref. 28, s. 92, obr. 59; s. 93, obr. 60. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012134.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012140.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012142.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012147.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012148.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012151.JPG>, 24.08.2008.

¹⁶⁴ LÁSZLÓ, ref. 3, s. 176-180, obr. 230-238.

<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011290.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011291.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011292.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011294.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011304.JPG>; 31.08.2010.

maximálne do polovice stehien. Zvýraznený je najmä zvýšený úzky pás a objemný hrudník. Zaujímavý je spôsob ich prešitia. Popri „klasickom“ zvislom a vodorovnom smere je hrudník prešívajú aj šikmo z oboch strán (na spôsob heraldickej krokvy). Zapínanie nie je vidieť. *Kabátce* uhorských a kumánskych jazdcov zrejme tvoria jedinú ochranu ich trupu a rúk. Naopak v scéne odpočinku po boji zreteľne vyčnieva spod *Ladislavovho kabátca* dolná časť jeho krúžkovej košeľe. *Prešívajú kabátec* je detailnejšie znázornený v malbe *Legendy o sv. Kataríne v Turnišči* (obr. V:5). Má obdobný tvar ako vyššie spomenuté príklady, ale navyše znázornené zapínanie na rad gombíkov stredom predného dielu. Prešitie trupu a sukňovej časti je vodorovné (respektíve na trupe mierne kosmé), prešitie rukávov zvislé. Typologicky rovnaké sú aj *kabátce* vojakov v *pašiových scénach* v *Sele* (obr. V:4)¹⁶⁵, *Mälincrave* (obr. V:3) a *kabátec J. Aquilu* v jeho autoportréte vo svätyni kostola v *Martjanci*¹⁶⁶. *Aquilov kabátec* je pomerne krátky (siahla mierne pod bedrá), vodorovne prešitý, zachováva štandardné proporcie. Za pozornosť stojí profilovaný rukáv (zúžujúci sa od lakt'ov nadol), aký poznáme z viacerých západných vyobrazení. *Kabátec* má golier a náznak zapínania stredom predného dielu¹⁶⁷. Rovnaký typ *kabátca* má oblečený aj jeden z dvojice mŕtvych rytierov v *Legende o sv. Martinovi*. *Kabátec* druhej postavy je členený spôsobom *miparti*¹⁶⁸. Tento strih je zdôraznený aj prešitím (vodorovným), ktoré je na pravej strane hustejšie.

Okrem *prešívajúcich kabátcov* sa v ikonografii objavujú aj *prešívané kukly*, respektíve *závesy na prilbu*¹⁶⁹. Domnievame sa, že ide o úpravu *krúžkovej kukly/závesu* na prilbu z dôvodu vylepšenia jej ochranných vlastností. Rovnaký spôsob zosilnenia máme doložený aj u vrchných *prešívajúcich*. Takýto *kabátec* (s krúžkovou košeľou (*textorium ferreum*) všitou medzi vrstvy vaty a plátna) bol napr. vyrobený pre litovské veľkoknieža *Vitolda* (†1430).¹⁷⁰

Ďalšou úpravou, ktorú spomínajú napr. české pramene, bolo vysmolovanie¹⁷¹. V druhej polovici 15. stor. sa pridávali na vonkajšiu stranu rukávov aj kovové súčasti¹⁷².

¹⁶⁵ <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011270.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011274.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011276.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011277.JPG>;
<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011279.JPG>, 24.08.2008.

¹⁶⁶ MAROSI, E. (zost.). *Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet. Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts*. Budapest : MTA, 1989, obr. 97, 98.

¹⁶⁷ Podľa reprodukcie z 19. stor. BÖNCZ, Ö. *A kún és magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt*. In *Archeológiai Értésítő*, 7, 1887, s. 205.

¹⁶⁸ MAROSI, ref. 166, obr. 111, 113.

¹⁶⁹ Napr. u vojakov v scéne *Nesenie kríža v Mälincrave* (obr. V:3); v *Pašiových scénach* v *Kocel'ovciach*; v jednom z výjavoch *Legendy o sv. Dorote v Levoči*, na *pašiovom oltári z Hronského Beňadika* (vojak v scéne *Nesenie kríža*, obr. VI:2; vojaci na centrálnej tabuli *Ukrižovania*). Pozri pozn. č. 174; TOGNER, ref. 15, s. 22; RUTTKAY, ref. 28, s. 93, obr. 60; CSÉFALVAY, P. (vyd.). *Christliches Museum Esztergom*. Budapest : Corvina 1993, predná strana obálky, s. 17.

¹⁷⁰ GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, ref. 150, s. 283.

¹⁷¹ DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 76, s. 54. O technológii výroby „smolných“ kabátcov nateraz nemáme bližšie informácie. Len ako hypotetický sa preto ponúka postup, ktorý (podľa moderných rekonštrukcií) používali starí Gréci pri výrobe látkovej ochrannej zbroje trupu tzv. *linothorax*. T. z., že spolu zlepili (zrejme živočíšnym glejom) niekoľko vrstiev ľanovej látky, čím vznikol materiál na spôsob moderného laminátu. V prípade spomenutých kabátcov mohla byť namiesto gleju použitá (vhodne upravená) smola.

¹⁷² Pozri napr. postavy vojakov v dielach Hansa Memlinga (*Relikviár sv. Uršule* okolo r. 1489) a Veita Stossa (*Epitaf Pavla Volckamera*, r. 1499). PIJOAN, J. *Dejiny umenia 5*. Bratislava : Ikar, 1999, s. 92, obr. 87; SKUBISZEWSKI, P. *Veit Stoss*. Warszawa-Berlin-Budapest-Bratislava : Arkady-Henschel-verlag-Corvina-Tatran, 1985, čb. obr. 18.

O spôsobe šitia a vypchávania (vrchných i spodných) *prešivaných kabátcov* máme konkrétnejšie údaje z francúzskeho prostredia. Hoci sa týkajú kabátcov 2. pol. 15. stor. (vizuálne sa odlišujúcich od svojich predchodcov) sú natoľko závažne, že sa o nich zmienime. Predpokladáme pritom, že technologický postup výroby *kabátcov* sa výrazne nezmenil. Neapolsko-sicílsky kráľ *René z Anjou* († 1480) vo svojej *Livre de Tournois* (okolo r. 1460) uvádza, že *pourpoint* alebo *courset* (pod zbroj) má byť v oblasti ramien, smerom ku krku a taktiež na chrbte vypchaný v šírke troch prstov, pretože údery palíc a mečov sem dopadajú častejšie ako na iné miesta. V Brabantsku, vo Flámsku, v Hainaultsku a v krajinách blízko Nemecka je zvykom obliekať si na turnaj *demy pourpoint* z dvoch vrstiev látky, vypchaný na chrbte a na bruchu a naň potom chránič vypchaný bavlnou, ktorý je široký štyri prsty¹⁷³. Obširnejší popis konštrukcie vrchného *prešivaného kabátca (jacque)* pochádza z nariadení francúzskeho kráľa *Ludovíta XI.* (†1483). Podľa neho by *jacque* mal byť vyrobený z 30, alebo aspoň 25 vrstiev látky a jelenej kože, podľa strihu *a quartre quartiers*, poskytovať dostatočnú ochranu a zároveň pohyb. Samostatné, v prieramku bodovo prichytené rukávy by mali byť rovnako hrubé ako trup, s dostatočne veľkým horným okrajom pripevneným k trupu blízko goliera, nie na ramennom kĺbe (rozšírený okraj rukáva tak má prekryvať plecnú časť prieramku, podpazušie má byť otvorené ...). Golier by nemal byť príliš vysoký, aby bolo dostatok miesta pre šalier. *Jacque* sa má zapínať (šnurovať) na prednom diele a pod miestom spojenia má mať podkryt rovnako hrubý, než je sám. Takto by mal byť *jacque* bezpečný a pohodlný za predpokladu, že *pourpoint*, obliekaný pod neho a prichytávajúci nohavice, bude bez rukávov a goliera, so šírkou plecnic len 4 prsty a ušitý z dvoch vrstiev látky¹⁷⁴.

Ako vyplýva z opisu, ide o *prešivaný kabátec* so samostatnými bodovo prichytenými rukávmi. Hrúbku 30 vrstiev látky a kože nemohol mať pochopiteľne všade. Tento údaj (ako sme už spomenuli) sa vzťahuje predovšetkým na jeho najviac profilované časti (hrudník, plecica, horná časť chrbta).

Hoci boli *prešivané kabátce* predovšetkým súčasťou vybavenia pechoty, objavujú sa aj vo výstroji jazdy (ťažkej i ľahkej) a ich nositeľmi sú takmer všetky sociálne kategórie bojovníkov (od žoldnierov až po vysokú šľachtu). Rozdiel bol, pochopiteľne, v použití materiálu a asi aj v celkovom spracovaní.

Na záver sa ešte krátko zmienime o *vrchnej rytierskej suknici (Waffenrock)*, ktorej pôvodnou funkciou bolo chrániť krúžkovú zbroj pred priamym pôsobením snečných lúčov. Tak ako vrchný odev trupu (tunika), aj ona po polovici 14. stor. zmenila svoj strih. Skrátila sa jej dĺžka (asi do polovice stehien), predný a zadný diel boli na bokoch zošité. Keďže sa stala (pod vplyvom módných zmien) priliehavou, dostala zapínanie stredom predného dielu (na šnúрку a dierky). *Vrchné suknice* boli často vyrobené z drahej látky, a mávali ozdobne členený dolný okraj. Obliekali sa naďalej ako vrchná vrstva na krúžkovú košeľu. Od konca 14. stor. na ne rytieri obliekali samostatný predný plech plátovej zbroje. Tento variant ochrany trupu (krúžková košeľa, suknicca, predný, príp. aj zadný plech) máme dolo-

¹⁷³ Starofrancúzsky originál a český preklad je publikovaný na <http://myschwerk.webzdarma.cz/tournoy.html>; <http://myschwerk.webzdarma.cz/anjou.html>, 04.04.2006.

Pozri tiež <http://www.princeton.edu/~ezb/rene/renehome.html>; <http://gallica.bnf.fr/Catalogue/noticesInd/MAN01174.htm>, 04.04.2006

¹⁷⁴ EMBLETON, G. A. *Jacks for the Company of Saint George. In Dragon*, september 1990, č. 3, s. 10. <http://www.companie-of-st-george.ch/dragon-3.pdf>, 25.08.2008; EMBLETON, ref. 82, s. 67

žený napr. v maľbách *Ladislavskej legendy v Bijacovciach*, na postave rytiera z *budínkeho súboru sôch*, na *votívnej tabuli rakúskej proveniencie znázorňujúca boj kráľa Ludovíta I. s Turkami* (1425 – 1435, obr. IV:2)¹⁷⁵ a inde.

ZÁVER

Zachovaná ikonografia vypovedá, že vývoj ochranej zbroje ťažkoodenca na našom území korešpondoval s hlavnými trendmi badateľnými v stredoeurópskom priestore. Zbroj ťažkoodencov, ktorú nachádzame v domácej nástennej maľbe, je až na niektoré detaily porovnateľná, alebo prakticky totožná s českými, rakúskymi, či nemeckými náprotivkami.

V skúmanom časovom úseku predstavovala základný typ ochrany trupu *krúžková košeľa*. Na začiatku 14. stor. máme u nás doloženú jej staršiu, typicky západnú formu s integrovanou kapucňou a rukavicami, ako aj jej variant bez rukavic. Strihové úpravy, ktorými táto *košeľa* prešla v priebehu prvej polovice storočia (oddelenie kapucne a rukavic, skrátenie celkovej dĺžky), vyústili do vzniku typu s voľnými skrátenými rukávmi, ktorý sa stal v nasledujúcom období najrozšírenejším. Používanie *východoeurópskych krúžkových košiel* uhorskou ťažkou jazdou, vzhľadom na značnú schematickosť zachovaných vyobrazení, zatiaľ nie je možné jednoznačne doložiť.

Od 14. stor. sa v našej nástennej maľbe objavuje nový typ ochranej zbroje trupu – tzv. *plátový kabátec*. Na území Slovenka máme doloženú jeho ranú formu (*Krásnohorské Podhradie*) i vývojové varianty z druhej polovice 14. stor. (*Šivetice, Kraskovo, Turíčky*). Z oblastí bývalého Uhorského kráľovstva je *plátový kabátec* dokumentovaný taktiež v Sedmohradsku (*Ghelința, Fília, Moacșa, Martiniș* a iné.).

Počas 14. stor. sa v uhorskom prostredí vyskytovala aj tzv. *šupinová zbroj* (*Mugeni, Tereske, Žehra, Rimavská Baňa* a in.), typická skôr pre východné a južné oblasti Európy. Materiálom použitým na jej výrobu bola zrejme v prevažnej miere tvrdená koža (*cuir bouilly*). Prítomnosť ďalšieho typu zbroje východného pôvodu – *lamelovej*, na území Uhorska počas vrcholného a neskorého stredoveku doložené nemáme.

Vývoj *plátových kabátcov* sa v poslednej tretine 14. stor. uberal dvoma hlavnými smermi. Prvým bolo zväčšovanie plátov, čo nakoniec viedlo k vzniku samostatného *predného* a *zadného plechu* kyrysu. Druhú vývojovú líniu predstavuje tzv. *brigantina* – *plátový kabátec* zložený z množstva menších kovových segmentov.

Objavenie sa „*bielej*“ *plátovej zbroje* trupu je v Uhorsku len o niečo neskoršie ako v susedných nemeckých oblastiach. Jedno z prvých vyobrazení vyvinutého *predného plechu* môžeme vidieť na figurálnom náhrobku *Mikuláša Gorjanského* (1386†). Ďalšie doklady *plátovej zbroje* trupu pribúdajú od konca 14. stor. (*Bijacovce, Dírjiu, budínsky súbor sôch, Hronský Beňadik*).

Pomerne neskorého dáta (posledná štvrtina 14. stor.) sú v uhorskom prostredí vyobrazenia *látkovej prešivanej zbroje* (*Turnišče, Martjanci, Selo, Mälincrav*, na Slovensku *Švábovce, Levoča, Košice*). Treba však povedať, že aj v západoeurópskej ikonografii je tento typ ochranného odevu pred polovicou 14. stor. zriedkavý.

¹⁷⁵ Tabuľa sa nachádza v *Landesmuseum Joanneum Graz*. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000629.JPG>, 22.08.2008.

obr. I:1

obr. I:2

obr. I:3

obr. I:4

obr. II:1

obr. II:2

obr. II:3

obr. II:4

obr. II:5

obr. III:1

obr. III:2

obr. III:3

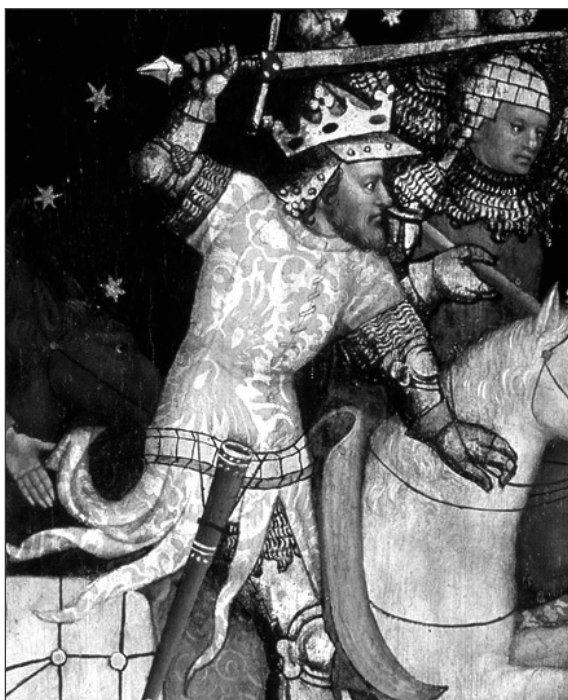
obr. III:4

obr. III:5

obr. IV:1

obr. IV:2

obr. IV:3

obr. IV:4

obr. V:1

obr. V:2

obr. V:3

obr. V:4

obr. V:5

obr. VI:1

obr. VI:2

obr. VI:3

V. ČEPELA: DIE SCHUTZRÜSTUNG DES RUMPFES EINES SCHWERBEWAFFNETEN IM 14. UND AM ANFANG DES 15. JAHRHUNDERTS AUF DEM GEBIET DER HEUTIGEN SLOWAKEI

Der Autor des vorliegenden Beitrags befasst sich mit der Entwicklung einzelner Typen von Schutzrüstung des Rumpfs bei einem Schwerbewaffneten auf dem Gebiet der heutigen Slowakei während des 14. und am Anfang des 15. Jahrhunderts, wobei auch der breitere Kontext des Königreich Ungarn und Mitteleuropas berücksichtigt wird.

Als Quellenbasis dienten hierbei hauptsächlich Bildquellen aus den einheimischen Beständen, die mit den bekanntesten ausländischen Funden konfrontiert worden sind.

Die erhaltene Ikonographie gibt einen Hinweis darüber, dass die Art der Rüstung eines Schwerbewaffneten auf dem Gebiet der heutigen Slowakischen Republik in der damaligen Zeit in den Hauptzügen mit der Rüstung im tschechischen, österreichischen und deutschen Gebiet korespondierte.

Das Kettenhemd stellte im erforschten Zeitraum den Grundtyp des Rumpfschutzes. Für den Anfang des 14. Jahrhunderts ist auf dem Gebiet der heutigen Slowakei die ältere Form des Kettenhemds belegt, und zwar in einer für das Abendland typischen Form mit integrierter Kapuze und mit, als auch ohne Handschuhen. Veränderungen des Schnittmusters, die die Form des Kettenhemds in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wesentlich geprägt haben (das Abtrennen der Kapuze und der Handschuhen vom Hemd, Längenverkürzung) mündete in einer neuen Art des Kettenhemds mit losen, verkürzten Ärmeln, die in der Folgezeit zum meistgetragenen und weitverbreiteten Typ wurde. Das Tragen der osteuropäischen Kettenhemden durch die ungarische schwere Kavallerie konnte aufgrund der allzu großen Schematisierung der erhaltenen Abbildungen nicht eindeutig belegt werden.

Seit dem 14. Jahrhundert taucht in der einheimischen Wandmalerei ein neuer Typ des Rumpfschutzes auf – die sogenannte Panzerweste, bzw. Panzermantel, ein aus Metallplättchen ausgefertigtes Schutzkleidungsstück. Auf dem Gebiet der Slowakei konnten sowohl die Frühform der Panzerweste (Fundort Krásnohorské Podhradie) als auch spätere Entwicklungsvarianten aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts belegt werden (Fundorte Šivetice, Kraskovo und Turíčky). Das Tragen der Panzerweste auf dem Gebiet des Königreich Ungarn in der erwähnten Zeitperiode konnte ebenfalls in Siebenbürgen nachgewiesen werden (Fundorte Ghelintă, Filia, Moacășă, Martiniș und weitere).

Während des 14. Jahrhunderts war im ungarischen Raum auch das Tragen des sog. Schuppenpanzers üblich (Fundorte Mugeňi Tereske, Žehra, Rimavská Baňa usw.), der eher für die Gebiete Ost- und Südeuropas kennzeichnend war. Die Metallplättchen waren überwiegend auf dem gehärteten Leder (cuir bouilly) angebracht. Das Tragen des Lamellenpanzers, dessen Ursprung im fernen Osten liegt, konnte für das Königreich Ungarn im Hoch- und Spätmittelalter nicht nachgewiesen werden.

Die Entwicklung des Plattenpanzers nahm im letzten Drittel des 14. Jahrhunderts zwei Hauptrichtungen an. Es war zum einen die Vergrößerung der Platten, die letztendlich zur Entstehung von selbstständigen Brust- (Vorder-) und Rückpanzerstücken (Hinterstücken). Die zweite Entwicklungslinie stellt die sog. Brigantine dar – eine aus vielen dicht übereinanderliegenden Eisenplättchen bestehende Rüstung.

Das Auftreten des sog. „weißen“ Plattenpanzers des Rumpfteils wird in Ungarn nur ein wenig später als in den benachbarten deutschen Regionen datiert. Eine der ersten Abbildungen des entwickelten vorderen Panzerstücks bildet das figurale Grabmal von Nikolaus Garay (Nikola Gorjanski, 1386†). Weitere Belege für den Plattenpanzer stammen aus dem Ende des 14. Jahrhunderts (Bijacovce, Dirju, Statuenkomplex in Ofen/Buda, Hronský Beňadik).

Aus einer relativ späten Zeit (letzter Viertel des 14. Jahrhunderts) stammen die in Königreich Ungarn entstandenen Abbildungen der gesteppten Leinwandrüstung (Turnišče, Martjanci, Selo, Málincrav, in der Slowakei Švábovce, Levoča/Leutscha, Košice/Kaschau). Es sei jedoch darauf hingewiesen, dass die Illustration des Kleidungsstücks dieser Art um die Mitte des 14. Jahrhunderts auch in der westeuropäischen Ikonographie eher selten ist.